

2965

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

4.

Domokos Péter

Négy tanulmány
(három ráadással)

BUDAPEST 1996

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Nemi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata
Megjelenik füzetenként

*

Felelős szerkesztők:
DOMOKOS PÉTER és KLIMA LÁSZLÓ

*

Technikai szerkesztő:
JANURIK TAMÁS

*

Készült a KEL-PRINT nyomdában
Budapest, XIV., Amerikai út 84-86.
Felelős vezető: KELPIN LÁSZLÓ

*

Megrendelhető:
ELTE Finnugor Tanszék
1052 Budapest, Piarista köz 1.

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

4.

Domokos Péter

Négy tanulmány
(három ráadással)

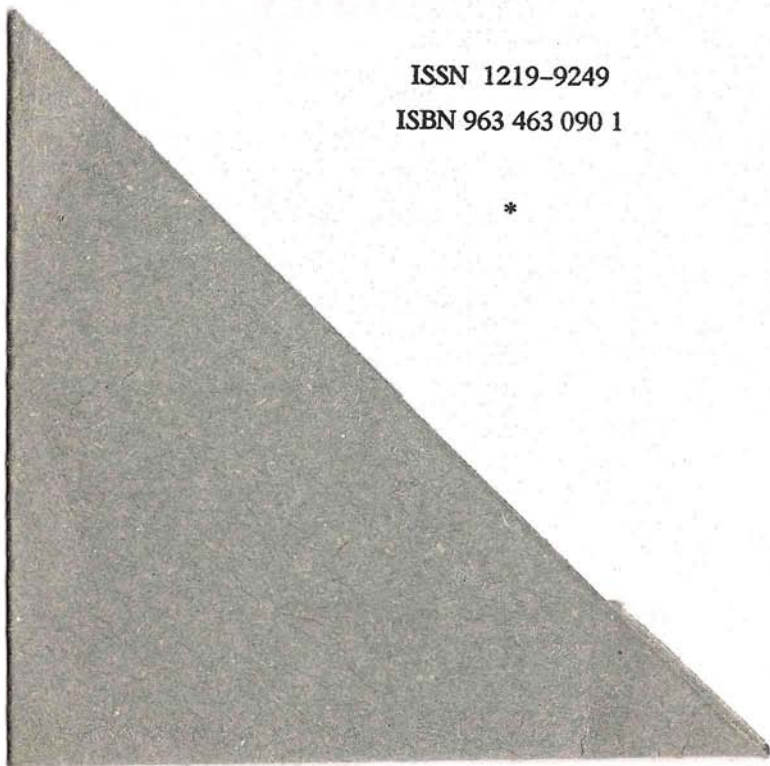
BUDAPEST 1996

*

ISSN 1219-9249
ISBN 963 463 090 1

*

Aperitif (Áfonyapálinka helyett)

Nemcsak „a könyveknek van sorsuk”, a kisebb írásoknak is. Létrejöttük körülményei a megrendeléstől (vagy ihlettől) a közreadásig (az „örökkévalóság” biztosításáig) olykor érdekes melléktermékei, forgácsai, anekdotái a filológiának. Heterogén felsorolásban: a szerző lustaságának, a véletlennek, a napi politikának (tudománypolitikának), az idő múlásának stb.

E kis összeállítás minden darabjának megvan a maga „sztorija”, s bennük – egy kivétellel – ami közös: jelen formájukban, ezideig, publikálatlanok. A meg lehetőségen henye és fantáziátlan cím mentsége: a kötetke különféle műfajú, célú, kidolgozottabb, illetve kevésbé kimunkált, rövidebb megnyilatkozásokat tartalmaz. A szóbeliségre szántság is szerepet játszik a textusok megformálásában – mind pluszokban, mind mínuszokban. Az említett kurtább formációkat nevezem az egyszerűség kedvéért *rádás*nak.

Itt a helye, hogy a közölt „szövegek” mindegyikének előéletéről néhány szóban szóljak.

A „*Magyar ízek – magyar ételek*” egy, a finnek számára tervezett műkedvelő magyar szakácskönyv előszava lett volna. (Egykori finn barátommal közösen terveztük; színes fényképekkel, tematikus bontásban «levesek, főzelékek», szubjektív felhangokkal, idézetekkel, praktikus tanácsokkal «pl. a rántásról»). A terv meghiúsult. Az én szívemben és bélbolyhaimban viszont – legyen ez bármennyire elítélendő gyalogság – továbbélt. Az *Előszó* mellett legalább egyetlen menüt ismertessek a megálmodott receptúrából. Marosvásárhelyen a harmincas években nevezetes „Súrlott grádicsban” lehetett ezt fogyasztani. Megjegyzendő, hogy ezt a vendéglátóipari egységet akkoriban főleg férfitársaságok látogatták. Tehát – mellőzve a fogásnemek (előétel, főétel) feltüntetését a sorrend: áfonyapálinka; tárkonyos bárányleves vagy hurutos leves; flekken hétféle! húsból (ennek koronája: a berbécstőke a legtekintélyesebb személyiségeknek jutott csak, nyilván otthoni tekintélyük megőrzése céljából is!); kürtöskalács vagy mágnáspalacsinta; kükkülei borok; szamóca, áfonya tejszínnel, törökös kávé. Édesapám szerint ez ott és akkor átlagosan jónak mondott ebédnek számított.

A *rádások*nál maradvá: a magyar őstörténet dilettáns megközelítésének veszélyeiről finn fiataloknak (középiskolásoknak!) beszéltem volna 1996 tavaszán, de... a rendezvény elmaradt. Az áltudomány elhatalmasodása óriási veszély napjainkban, ezért az általam csupán megpendített kérdésről hamarosan önálló kötetet is közreadunk sorozatunkban Rédei Károly akadémikus tollából.

A magyar „*Ösköltészer*”-ről készült kis vázlat az Új Magyar Irodalmi Lexikon címszavainak egyike (1994). Évekkel korábban íródott. A téma sokkal részletesebb kifejtést érdemel, igényel, szívemhez is nagyon közel áll. Ezért kap itt külön is helyet. (Egyébként még a legjobb lexikonok is – amilyen például a Világ-irodalmi Lexikon 18 kötetével – gyakran válnak „örök nyug- és bűvőhellyé”).

A tanulmányok közül az „uralisztikai stúdiumok...”-ról szóló a 7. Nemzetközi Finnugor Kongresszus plenáris előadásainak egyikeként 1990-ben megjelent

ugyan németül (!) (CIFU-7 1 B, Debrecen), de – részben a tudománytörténeti tematika bizonyos alábecsültsége, másrészt a 8–10 kötetes kongresszusi sokszorosítványok törvényszerű „tömegsír” jellege miatt – felejtésre ítéltetett. Nehézségek árán összegyűjtött adatai miatt, a tudománytörténetről vallott – a szakmáétól eltérő – felfogásom vállalása jegyében is megismétlendőnek vélem.

A Modern Filológiai Társaság 1991-es decemberi közgyűlésén tudományos előadásként hangzott el a „Nacionalizmus vagy létmegőrzés?”. Gorbacsov éppen utolsó napjait élte a hatalom csúcsán, volt még valamelyes nimbusza a „glasznosztj”-nak és a „peresztrojka”-nak. – A többször felkínált közlési lehetőséget a felgyorsult eseményekre, a napról napra szaporodó adatokra hivatkozva elhárítottam. Azóta sem értem utol a világot (lásd pl. Oroszország nemzetiségi történeteseit), a témáról való nézeteim viszont nem változtak.

A 8. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson (1990-ben Jyväskyläben) a (kis) finnugor népek irodalomtörténeteiről (az irodalomtörténet-írásról) tartottam előadást. Kétszer is postázott téziseim azonban nem értek célba (így nem is jelenhettek meg a tézisek kötetében), oroszul elmondott, majd orosz és finn nyelven is leadott kéziratomból az illetékes kötetből kimaradt (helyén a téziseket szerepeltették!!!). Nem firtatom az okokat. Ezúttal viszont együtt teszem közzé a téziseket az előadással – tényleges összeszövöttségük okán is.

Az eposzok (legyenek naivak vagy sem!) témája évek óta foglalkoztat. A finnugrisztikában (és a finnugor népek műveltségében) kiemelkedő fontosságú a szerepük; vizsgálatukat elkezdni és folytatni lehet, befejezni nem. Az itt közzétett fejtegetés, adatközlés az 1996-os finn-magyar folklorisztikai szimpozionra készült (finn nyelven), de végül nem hangzott el.

A füzet vegyes tartalmú írásai van tehát néhány közös elem. Sorsukban is, tematikájukban is (a finnugrisztika multidiszciplinaritását igazolják), valamint magyar nyelvűségükben. – Bár a nyelvészet hiányzik a kínálatból, csíráiban mégis jelen van. A hangsúlyosan emlegetett *áfonya* ugyan román jövevényszó nyelvünkben, magát a bogyót úgy szólván minden rokon népünk ismeri, kedveli, fogyasztja, költészetében is megörökíti (lehet, hogy *meggy*-nek nevezve). Nyomába eredve esetleg megalkotható a finnugor alapnyelvet beszélő közösség táplálkozási szokásait és fogásait feltáró dolgozat is. – A nyelvet illetően pedig legyünk végre tekintettel saját közösségünkre, hallgatóinkra is. A külföldi finnugristáknak sem árt a legnagyobb finnugor nép nyelvével való ismerkedés, felesleges, megalázó és költséges fáradság minden eredményt készen és tálcán az orruk alá helyezni.

A szövegeken az eredeti megfogalmazáshoz képest csak a legminimálisabb, elengedhetetlen változtatásokat végeztem el. A bőségesen adódó bibliográfia megadásától, kiegészítéséről, az újabb szakirodalom megadásától – noha nehezemre esett –, megtartóztattam magam. A pótlás bármikor megtörténhet, én inkább a keletkezés kora hangulatának megőrzését, érzékeltetését tartottam fontosnak.

Budapest, 1996 augusztusában, az Olimpia zárónapján, hetedik aranyérmünknek s minden megszerzett pontunknak örvendezve

A szerző

Magyar ízek – magyar ételek

Szakácskönyv – előszó nélkül:

Ebéd – aperitif nélkül!

Előbeszéd

Az „Étkezés dicsérete” címen az öt kontinens irodalmából élvezetes és étvágygerjesztő antológia-sorozatot állíthatnának össze a literatúra mellett a változatos ízeket is kedvelő betűértők. — Ha egyszer megalapítanák a szakácskönyvek nemzetközi, központi világgönyvtárát, bizonyára több terem falait takarnák be a nyelvek százain, a legrégibb koroktól napjainkig közreadott és közkinccsé tett receptgyűjtemények, ételleírások. — S ha valaha megrendeznék a nem hivatásos konyhamesterek – bemutatóval egybekötött – világkongresszusát, az egymás iránt tanúsított érdeklődés és az alapkérdésben való egyetértés – miszerint: enni pompás, főzni csodás! – őszintébb és teljesebb lenne, mint sok más szakma (pl. politika, filozófia) összejövetelein.

A jó falatokkal és kortyolnivalókkal kapcsolatos óriási szakirodalomból hamar kiderül az is, hogy az alapélelmek száma voltaképpen nem olyan nagy (húsok, növények, fűszerek), s az elkészítés alpmódzatai sem végtelenek (sütés, főzés, párolás). Elkeseredésre azonban semmi ok, a titkok nyitja a nőanszok végtelensége. A szerény alapszámok meghatványozódva az ételek és italok végeláthatatlan sorává összegződnek. S rögtön megmutatkoznak az izgalmas különbségek is, nem csupán az illatban, a színben, de az étellel kapcsolatos felfogásban, mentalításban is. Hol és mi számít például húsnak, illetve elfogyasztható növénynek? Van, ahol megeszik a csigát és a békát, máshol nem; van táj, ahol a sertéshús a táplálékok legkülönbje (vérét, tüdejét, velejét is elfogyasztják), másutt „tisztátalan”-nak tekintik. Egyes helyeken a szőlő leveléből is jóízű ételt készítenek, más vidékeken viszont a rózsa szirmaiból vagy a

zöld dióból készült befőtt a finomságok finomságának számít. Még nagyobb a változatosság a fűszerek fölhasználásában, sőt annak a megítélésében is, hogy valamilyen ízesítő (pl. tárkony) egyáltalán a fűszerek rendjéhez tartozik-e vagy sem.

Nyilvánvalók a különbségek – s ez magától értetődő – az égtájak, a földrészek, az országok és a történelmi korok között is. Sok azonban itt a tévhit: *lelem! Számos „jellegzetes”, „ilyen”-nek vagy „olyan”-nak tartott ételről bizonyosodott be, hogy nem csak ott készítik, ahonnan származtatták, ismerik régóta máshol is.*

Az adottságok, a lehetőségek és a hagyományok együttesen formálták ki egy-egy táj, nép sajátos konyháját, ételeit és étkezési szokásait. Ha voltak is határok, törésvonalak a konyhák országhatárai között, ezek az utóbbi időben eltűnőfélben vannak. Egy-egy világvárosban napjainkban húsz-harminc „nemzeti jellegű” étterem között válogathat az éhes és kíváncsi vendég, görög, spanyol és kínai ízekkel a földgolyó minden pontján ismeretséget köthet a különlegességekre áhító gyomor.

Világjelenség ma már a tömegétkeztetés. Felgyorsult az élettempó, egyre kevesebb idő jut a táplálkozásra. Talponállókban, önkiszolgálókban, büfékben falatoznak embertársaink, sielve nyelve a jellegtelen ízű, gyakran felismerhetetlen minőségű kosztot. Ha otthon „ütnek össze” valamit, az többnyire fölmelegített konzerv vagy gyárilag ízesített (azaz jellegtelenített) félkész termék. S a fűszerek között az első helyre tör – a tartósfő! Az uniformizálódás egyre súlyosabban fenyegeti szervezetünk üzemanyagát, de szerencse, hogy mind többben és többen ismerik föl ezt a veszélyt, s nem nyugodva bele az igénytelenség elhatalmasodásába – tesznek is ellene.

Az emberiség történetében talán soha nem volt annyi „magánszakács”, „unikum-feltaláló”, „konyhai improvizátor”, mint manapság. Mindannyian keresik a lassan csak az emlékekben és álmokban élő, elveszett ízeket, a nyugodt, kulturált étkezés – csupán olvasmányokból ismert – gyönyörűségét. A konyhaművészet reneszánszát éljük, de nem a szakmabeliek körében, nem a nagy éttermek konyhaiüzemeiben, a több ezer adagos ételgyárakban, hanem a családi főzőfülkékben, a kis háztartások apró lucullusi laboratóriumaiban.

E könyv összeállítója nem főhivatású szakács. A konyhai ténykedés csínját-bínját megfigyelés, baráti konzultációk, kísérletezések és tapasztalások ré-

vén sajátította el. A főzőkanál megragadására másrészt a fentiekből érthető elkeseredés készítette őt.

A híres és sokat emlegetett magyar konyha ízeiből ugyanis egyre kevesebbet lehet érzékelni Magyarországon – legalábbis a vendéglőkben. Abban az országban, ahol valaha a legtöbb utcasarkon állt egy kiskocsmá vagy kisvendéglő, s a jó bor mellett néhány egészen kitűnő, különleges ételspecialitással is szolgált (de olyannal, amelyik évtizedekre törzsközöniséget vonzott), mostanság alig akad ilyen vonzó hely. A vendéglők étlapjai egyforma menüket kínálnak, a szürkeség és fantáziátlanság Székellai és Kharübdisei között vergődik a mai magyar vendéglátás. Bélbolyhokat serkentő bablevest, életkedvet fokozó birkagulyást, beteget talpra állító csirkepaprikást kellő frissességű és halmazállapotú, remegő nokedlival hovatovább egyetlen „vendéglátóipari üzemeység”-ben sem lehet fogyasztani Pannóniában.

Pedig méltán volt híres ez az ország egykor konyháiról, étkeiről! Szépirodalmában is lépten-nyomon a szó szoros értelmében ínycsiklandozó, étvágygerjesztő részleteket olvashatunk. – Már a kalandozó, portyázó magyarokról is följegyezték, hogy az i. sz. IX. században, valahol Svájcban, lakomázás után – tréfából – velőscsontokat vagdostak egymáshoz. A középkorban egyenesen a művészetek egyik ágává nőtte ki magát Magyarországon a főzés és a tálalás összetett, sokágú művészete. Az egykori szakácskönyvek, az étkekkel és elkészítésükkel kapcsolatos gazdag szókincs, egy-egy régi vendéglátás hiteles leírása ma alig hihetően gazdagnak, változatosnak mutatja az elmúlt évszázadok magyar konyháját. Kár, hogy itt nincs módunk és terünk idézetekkel is igazolni a mondottakat. A jó ételek és italok kultusza a mai napig jelen van a magyar irodalomban (sőt! például a harvtanas években a Magyarországon vendégeskedő Austriast és P. Nerudát is verses étkezési útikönyv írására ihlette). Apor Péter, Jókai Mór, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond és Berda József étellel és itallal kapcsolatos irodalmi megnyilatkozásai a misztériumok szférájába emelnek egy-egy étkezést, ínycsfalatot vagy ételillatot. Bóka Lászlónál hettente visszatérő rendszeres ünnepi szertartás volt a húsleveskészítés, de az igazságok igazsága, hogy a valódi húsleves – a levesek királya! A konyhák és pincék nyújtotta gasztronómiai örömeiről, élményekről igen számos költő, író és tudós nyilatkozott áhítattal és írt elragadtatással. Erdei Ferenc külön könyvet szánt a neki legkedvesebb húsételeknek (amelyek elkészítésében maga is

mester volt). Végh Antalnak viszont sikerült könyvbe átmentenie a folklórral együtt kihalt egykori szatmári parasztételek nevét, elkészítési módját – s a hangulatot is, ahogy ezek készültek és elfogytak. Az említett művek meglevenítő és megjelenítő erejűek!

Ami elillant a vendéglőkből, az – hála a jó emlékezetnek, a nosztalgiának és a gyomor lázadásának az egyhangúság ellen – átmentődött az irodalomba, és tetszhalálából föltámadva élve él a magánháztartásokban. A Magyar Televízió egyik népszerű sorozatában piciny konyhák névtelen mesterei lépnek az ország nyilvánossága elé tudományukkal és titkaikkal, színészek, tudósok, művészek, újságírók vallanak nyilvánosan legkedvesebb hobbijukról, a sütés-főzésről, egy-egy különlegesség előállításának rafinált fortélyairól, azaz a konyhai tudományok alkímiájáról. Ezen az úton-módon is egy sor hagyományos magyar étel menekül meg a végleges feledéstől.

A magyar konyháról épp annyi a tévhiedelem szerte a világban, mint például a magyar zenéről is. Mert miként a magyar népzenenek semmi köze sincs a cigányzenéhez, úgy a magyar konyha sem azonos a könnyrefakasztó, méreg-erős piros paprikával (amit egyébként a grúzok, a spanyolok és a mexikóiak is ismernek).

Tegyük tehát félre az előítéleteket, a fenntartásokat! A magyar konyha tulajdonképpen egyike Közép-Kelet-Európa konyháinak. Sok benne a közös a környező népekével, de van persze jó néhány markáns, sajátos, egyedi vonása is – s mindehhez hangulata.

A könyvet a magyarokkal rokonszenvező, magyarok iránt érdeklődő, őket kedvelő finn olvasónak, pontosabban a sütést, főzést szórakozásként, kikapcsolódásként is művelő, vállalkozó szellemű, új, szokatlan ízekről vissza nem riadó finn háziasszonyoknak és háziférfiaknak ajánlanám.

A gyűjtemény komponálásakor elsősorban azt tartottam szem előtt, hogy annak az ételféleségnek a nyersanyagai, amelynek elkészítésmódját megadom, Finnországban is elérhető, kaphatók legyenek. A finn hagyományoktól, ízléstől s gyomortól teljesen idegen, sőt a talán sokakban ellenérzést is keltő specialitásokat, amelyek egyébként Magyarországon közkedveltek és elterjedtek, „az étlapra nem vettük fel”. (Ilyen például a csontvelő, a pacalpörkölt, a sült szalonna, a savanyú tödőleves stb. A „csontvelő pirítósán” írtózatot kelt sokakban („túlzsíros”, „kutyaeledel” stb.). Az illetők tekintsek meg Krúdy–Huszárik–

Latinovits zseniális filmjében az igazi velőskenyér-fogyasztás utolérhetetlen hangulatát, ceremóniáját. A finomságot csak a próba igazolja. De tűzforró legyen az étel!)

Meg kell azonban (mint ízesítővel) barátkozni a szalonnával – lehetőleg a füstölttel és házival – (amely utolérhetetlen zamatot ad a marhasültnek és a pillanatok alatt elkészülő „natúrmájnak”), esetenként a sertésszírral, néhány ritka és „egzotikus” fűszerrel (ilyen például a bablevesnek utolérhetetlen ízt adó tárkony és a húsos káposztát „megvadító” kapor vagy az örmény hurut) és a számos étel jellegzetes ízét, jellegét, sűrűségét megadó rántással (kevés olajban barnára piritott liszt), illetve habarással (tejfőllel simára elkevert liszt). Elengedhetetlen továbbá a nokedli (vagy galuska) ismerete, amely nélkül nem igazi a híres csirkepörkölt (magyarul: a csirkepaprikás), de egyetlen más pörkölt sem. A vörösbors – piciny mennyiségben – elengedhetetlen a hamisítatlan borsos marhatokányból, a sertécsülök viszont csak 3–4 szál babérlevéllel párosítva 3–4 decinyi sörben gőzölődve adhatja lényegét, s válik csontját hagyó puha, remegő, omló csemegévé – friss kenyérrel vagy krumplipürével.

A magyar ételek – tipológiailag – eltérnek a finnekétől, de különböznek a két nép étkezési szokásai is. A finn konyha egészségesebb, vitaminokban is dússabb (s például csudálatos halakban!), a magyar ételek skálája viszont bővebb, s az ízek is változatosabbak.

Egy jó magyar ebéd étlapjáról sohasem hiányozhat például a leves, de kedvelik Hungáriában az ún. főzelékeket és a különféle mártásokat is (amelyeknek semmi közük a germán „generálszós”-hoz). A húsetelek mellett széles a körítések („garnerungok”) választéka is (köztük az eltűnő tarhonya, piritott gríz stb.). A zsírok és a fűszerek mögött a magyaroknál háttérbe szorul a tej, általában is kevesebb a tejtermék, s kisebb megbecsülésnek örvend a nyers vagy a párolt zöldség és a gyümölcs is. Kár, de tény!

Mivel az utóbbi esztendőknben Finnországban rohamosan gyarapodik a vegetáriánusok tábora, az ő figyelmeiket főleg a levesekre és főzelékekre hívom fel (de a hústól tartózkodók étrendjét változatosabbá teheti a gombából és tojásból vegyíthető kiváló táplálék is vagy például a tök beléből készített üdítő mihúsleves!).

Nagyon igaz, régi és bevált tanács a konyhában ügyködőknek: legyen bár még tapasztalatlan, járatlan „kezdő” az üstök, a serpenyők, a metsző, szűrő és

egyéb szerszámok között, a vöröslő húsok, rejtélyes csontok, burkokban rejtőző növények s a fűszereket tartalmazó, illatos fiolák, üvegcsék és apró tartályok különleges világában, csak úgy lásson – kellő áhítattal – a főzéshez:

1. ha maga is szeret enni;
2. ha szívének kedves az is, akinek főz;
3. ha esetenként egy-egy apróbb kudarc nem töri le;
4. ha – szükség esetén – improvizálni is mer (például valami előírt „hozzávaló” hiánya esetén). Egyébként is: merjünk újítani!

E kis eszmefuttatás után szeretettel és sok sikert kívánva bocsátja útjára a nyelvrokon nép hazájában valaha leendő kis könyvecskéjét (egyébként a nyelvből, pontosabban a marha- és sertésnyelvből is több pompás eledel állítható elő), és az ennek alapján készülő bármely étékhez jó érvágyat kíván az éppen kaszásleves főzéséhez készülődő konyhai műkedvelő.

Budapest, 1980

Az uralisztikai stúdiumok 1960–1990

(A kisebb uráli irodalmakról és kutatásukról a Kongresszusok kapcsán)

Az 1990-es Nemzetközi Finnugor Kongresszus témáit – az elfogadott gyakorlatnak megfelelően 2–3 évvel korábban tervezte meg a szervezőbizottság. Az egyes előadások megtartására is ekkoriban kérték fel a szakembereket. Az átfogó témák megkívánták, hogy a referátumok összeállítását mennél előbb kezdjék meg az illetékesek, hisz nagy anyagot kellett áttekinteniük, s a kézirat leadásának határideje 1989 legvége volt.

Magam is többször nekivágtam a rám rótt feladat megoldásának, a finnugor (uráli) irodalomtudomány és a finnugor irodalmak 30 éve áttekintésének, értékelésének. Néhány oldal megfogalmazása után azonban letettem a tollat, mert az események (a kezembe kerülő friss újságok, folyóiratok, kiadványok, magánlevelek hírei, következtetései) túlléptek vagy túlmutattak már leírt megállapításaimon, az új tények alapján újra kellett gondolnom mondandómat.

Fokozatosan vált nyilvánvalóvá előttem, hogy a finnugor irodalmak fejleményeit nem vizsgálhatom csupán a szűkebb szakma, a finnugrisztika keretei között, miként nem elegendő már a különféle egyéb, nem finnugrisztikai diszciplínákkal való kapcsolódási lehetőségein meditálni sem. Ha az 1960 és 1990 között lepergett három évtizedet a szerves előzmények tudatosításával, a jövő perspektíváin töprengve próbálom bemutatni, értékelni, megérteni, elengedhetetlennek bizonyul a történeti–világtörténeti összefüggések tekintetbe vétele, az ezideig elhanyagolt tudománytörténeti szempontok erőteljesebb érvényesítése. De miért, mindez mivel indokolható? – lehet feltenni a kérdést.

A legfiatalabb finnugor tudományos diszciplína, a finnugor irodalomtudomány – tárgyából következően – sokkal érzékenyebben és gyorsabban reagál a politikai–történeti változásokra, mint a hagyományos, nagyobb múltú szakágazatok: e tulajdonságában rejlik gyengesége (pl. manipulálhatósága), de ez bizonyítja mozgékonyágát, vitalitását is (gyors reagálókészségét).

Miközben számba vesszük a múltat, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a második évezred utolsó évtizedébe léptünk, s miközben a finnugor népek művelődésének, irodalmának tegnapját, jelenét elemezzük, aggódva s egyben bizakod-

va fürkésszük a holnapot, vajon miként alakul a kicsiny etnikumok, nyelvek sorsa, közöttük nyelvrokonainké is.

1985-ben, a szikтивkari kongresszus idején még kevesen gondolták volna, hogy rövid időn belül jelentős világpolitikai, világtörténeti változások következnek be, hogy a társadalomtudományok képviselői – immár Kelet-Európában is – évről évre (de 1989-től különösen!) őszintébben, objektívebben vizsgálhatják tárgyuakat, szembesülhetnek önmagukkal, mint bármikor korábban. A finnugrisztikát illetően ez a változás, szemléletváltás főként az irodalomtudományban következett, következhetett be. Mindez, persze – ismétlem –, főleg világunk keleti felére, az ún. egykori „szocialista táborra”, szektorra vonatkozik, de az itteni történések óhatatlanul nyomot hagytak, hatást gyakoroltak a másik félre, illetve tömbre, az ún. nyugati érdeklődésre, kutatói mentalitásra is.

A történelem gyorsulása szinte még a fizika törvényeit is meghazudtolja. Mi, finnugristák 1985-ben a „pangás” szót aligha mondhattuk volna még ki a brezsnyevi korszakra vonatkoztatva, a „peresztrojka” és a „glasznosztj” még úgyszintén ismeretlen fogalmak voltak; környezetszennyezésről, a nemzetiségi kérdésről, a kis népek rohamos felmorzsolódásáról, az eloroszosodás veszélyeiről, az „államosított irodalom” ténykérdéseiről éppúgy nem lehetett még szólni, mint olyan történeti személyiségekről, mint amilyen pl. Trockij vagy Buharin. S lám, napjainkra már árny vetül a világszerte ismert és milliószor leírt „glasznosztj” és „peresztrojka” szavakra is, kezd más megvilágításba kerülni maga a forradalom (az a bizonyos, amely 1917-es is, nagy is meg októberi is – csupa nagybetűvel!), s még Lenin egyes intézkedéseit, kijelentéseit is megkérdőjelezzük a valóság kíméletlen feltárói. A Szibéria olaját, a Bajkál–Amuri csodavasutat nem is olyan régen versben zengő, lihegő cikkekben propagáló költők–írók most keserű, kemény, kiábrándult publicisztikában, előadásokban figyelmeztetnek földjük, népük pusztulására.

Ugyanakkor váratlanul s mindannyiunknak örömet okozóan életjelt adtak magukról a már-már eltemetett, elsiratott lívek, vepszék, orosz-lappok. Népviseletes ünnepeik, kórusaik, új tankönyveik reményeink szerint nem rezervátum-tünetek vagy kirakatba szánt jelenségek. Üdítő oázisok a sivatagosodás veszélyével küzdő környezetben, ahol szinte minden omladozik vagy érvényét veszti, ami a közvetlen közeli múltban kikezdehetetlennek, lerombolhatatlannak mutatkozott. Az irodalom hivatalos intézményei bomladoznak, „szent tehenei”, tekintélyei,

fórumai fokozatosan süllyesztőbe kerülnek, egy földrésznyi területen változik, épül és értékelődik át gyökeresen a műveltség, az irodalom, a tudomány. S nyilvánvalóvá vált az is, hogy hetvenhárom éves agymosás ellenére is önmagukkal azonosak akarnak maradni a szovjetunióbeli nemzetiségek; a nagyok mellett a kicsinyek is, az orosz nyelv hegemoniája megszűnőben van, s nem csupán a Szovjetunióban.

Mi több: megkérdőjeleződött a „szovjet irodalom” kategóriája is (önmagában tehát semmit sem jelöl a szovjet jelző, feltétlenül mellé kívánczik még egy másik jelző, egy népnév is, hogy konkrét, hogy megfogható legyen). S ki beszél már szocialista realizmusról, forradalmi optimizmusról stb.?

Miközben mindannyian előre nézünk, s bizakodni próbálunk a jövőben és szakmánk további felvirágozásának esélyeiben, e sorok papírra vetésekor (1990 májusában) sem vagyok ugyanakkor biztos abban, érvényesek maradnak-e a fent említettek ez év augusztusában, tehát Kongresszusunk időszakában is (s egyáltalán elmondhatók-e akkor, amit itt és most leírtam.) Ezekben a hónapokban Kelet-Európának ebben a régiójában valamennyien egy kráter tetején leledzünk. Működését nagyon is érzékeljük, esetleges kitörése következményeit fel sem tudjuk mérni.

Feladatom azonban nem a prognosztizálás, illetve politizálás, hanem egy kijelölt szakterület eredményeinek a számbavétele. A múlttal ismerkedve s értékelésére törekedve azonban egyre nyilvánvalóbbá válik számomra, hogy nem elegendő pusztán csak a Nemzetközi Finnugor Kongresszusok irodalomtudományi eredményeit összegezni. Mert igaz ugyan, hogy a finnugrisztikában az irodalomtudomány a legifjabb diszciplína, az azonban tévedés, hogy születésének helye Budapest és időpontja 1960. Ez a kettős adat voltaképpen az anyakönyvezetésnek vagy a diszciplína hivatalos elismerésének tekinthető. S ha fejlődését, alakulását csak e nagy rendezvényeken, öt évenként követjük nyomon, teljesen hamis összképet kapunk.

Eltekintek itt a részletező, rendszerező számszerűségektől (pl. olyan adatok elemzésétől, miszerint 1960-ban, Budapesten mindössze 3 [!] előadás hangzott el az irodalmi szekcióban,¹ 1985-ben Sziktivkarban viszont 53 [!]²), s ismételten felhívom a figyelmet arra a körülményre, hogy a finnugor irodalomtudomány még a rendezvények szintjén sem 1960-as „újszülött”. Későbbi sorsát szintén nem ezek az imponáló kongresszusok alakítják, egyebek között azért sem, mert az ed-

dig megrendezett hat kongresszusból mindössze három olyan van (az 1960-as, az 1965-ös, az 1980-as), amelynek kézbe is vehető, olvasható is a teljes anyaga. (1975-ből mindössze a két – igen fontos – plenáris megnyilatkozás, Köpeczi Béla és Jean-Luc Moreau tanulmánya;³ 1985-ből pedig csak a magyar résztvevők hét referátuma olvasható nyomtatásban⁴ – hivatalos kiadványban vagy sokszorosításban.) Az 50 %-os hiány (az 1970-es, az 1975-ös és az 1985-ös kongresszusokon elhangzott közel nyolcvan konkrét szöveg, előadás) rendkívül érzékeny, nehezen felbecsülhető veszteségét jelenti e fiatal, éppen csak színre lépő tudományszaknak. A program és a tézisfüzetek nem pótolhatják az elhangzott s nyoma veszett teljes szövegeket. A kár felbecsülhetetlen, nagy formátumú tudósok (pl. Sötér István, Klaniczay Tibor, Gáldi László, Martinkó András, Väinö Kaukonen, Kai Laitinen, Rudolf Pöldmäe, M. Voszkobojnyikov stb.) fontos gondolatai, inspiráló fejtegetései enyésztek el ilyképp nyomot mindössze címben (előadásuk címében) hagyva. Tartok attól, hogy deficitünk 1990-ben tovább növekszik. Már önmagukban véve ezek az adatok is sejtetik, hogy fejlődésről nehéz így beszélni. Ha egy hétkötetes műből négyet nem tudunk elolvasni, aligha elemezhetjük az egész munkát objektíven, tudományos érvénnyel. Még szerencse, hogy nem csupán e roppant hiányos sorozatból áll a finnugor irodalomtudomány, amely azonban – főként nemzetközi vonatkozásban – jóval előbbre tartana a teljes kiadások realizálása esetén.

Magam két kongresszusi előadásban, több cikkben és könyvben is megkíséreltem felhívni a figyelmet a finnugor irodalomkutatás sok ágú problematikájára.⁵ Egyik fő törekvésem az volt, hogy ezt a diszciplínát valamiképp szerves részévé tegyem a komplex finnugrisztikának, másrészt, hogy szerény de észlelendő öszszetevőként tüntessem fel az egyetemes összehasonlító irodalomtudományban, illetve e tudomány képviselői előtt. Próbálkozásaimmal elértem bizonyos eredményt. Én legalább is szerény sikerként könyvelem el eszmecseréimet, vitáimat két kitűnő kollégával, a finn Kari Sallamaaval⁶ és az észt Naftoli Bassellel.⁷ Válatlanul úgy látom most is, hogy lényegesen több a tennivaló, mint amennyit elvégeztünk, semmiképp sem becsülhetjük azonban alá mindazt, amit eddig elért ez a tudományszak. Különösképp akkor nem, ha ismételten és alaposabban, főként igazságosabban nézünk vissza a múltba, s a térben is tágítjuk szemhatárunkat, élesítjük tekintetünket. Lebontandók tehát a Kongresszusok megszabta szűkös és pontatlan keretek!

E szándék jegyében ismételten megállapítható tehát, hogy például – csupán a magyar finnugrisztikát tekintve – Reguly Antal már az 1840-es években érdemben nyilatkozott a finn és az obi-ugor folklór értékeiről (csak a közelmúltban vált közismertté Kalevala-fordítástöredéke⁸), Hunfalvy Pál 1857-ben részletes cikket írt az észti irodalomról (s ő is fordított Kalevala-részleteket⁹), Szinnyei József 1885-ben élvezetes, nagy tanulmányban jellemezte a finn irodalmat (maga fordította illusztrációkkal¹⁰), Bán Aladár pedig 1911-ben teljességre törekvő képet adott a kisebb finnugor népek folklórjáról és irodalmáról.¹¹ Ennyit a szakma fiatalságáról – korántsem törekedve teljességre!

Az észti Julius Mark 1925-ben korrekt cikkben számolt be a kis finnugor népek újabb keletű irodalmáról,¹² s 1958-ban az ugyancsak észti Julius Mägiste (a lundi egyetem professzoraként) írta az első igényes, összefoglaló, önálló füzetként kiadott tanulmányt erről a témáról.¹³ Ennyit pedig a szakma térbeli távlatairól – változatlanul távol maradván a teljességtől!

Gyakran esünk abba a leküzdendő emberi hibába, hogy a jelen és saját fontosságunk kidomborítása érdekében egyszerűen elfelejtjük vagy lekicsinyeljük és elmarasztaljuk elődeinket, tetteiket és kezdeményezéseiket. Így határolták el magukat például a Nemzetközi Finnugor Kongresszusok expressis verbis a húszas-harmincas évek ún. finnugor kultúrkongresszusaitól.¹⁴ Való igaz, hogy tudományos rangban, súlyban alig mérhetők össze e régebbi rendezvények az újabbakkal. Nemcsak az idők voltak mások, a célok is! S ha kézbe vesszük ezeknek az egykori kongresszusoknak a köteteit (amelyek viszont kivétel nélkül megjelentek!), még tudományos értéket is találunk bennük. Felhívnam például irodalomkutató kollégáim figyelmét az 1936-os „Fenno-Ugrica”-ban Bán Aladár és Hankiss János tanulmányaira.¹⁵ Egyébként pedig ezeknek a nacionalizmusban, sőt turanizmusban elmarasztalt évtizedeknek a kiadványainál aligha értékesebbek a Sztálin–Zsdánov–Rákosi korában (s még hosszú évek múltán is az ő szellemükben) összeállított kötetek, szakkönyvek, antológiák. Ezekre példát sem érdemes említeni, hisz könyvtárakat lehetne megtölteni a „lakkozás” jegyében kelt és ihletett kiadványokkal. Különösképp a grúz vezér irányította soknemzetiségű és soknyelvű birodalomban.

S itt már át is lépek a szovjet (az 1917 utáni időszak) és az orosz (az 1917 előtti időszak) finnugrisztika alig áttekinthető, igen gazdag területére. A finnugrisztika komplexitását a legteljesebben az orosz, illetve a kis finnugor nyelveken

megjelent irodalmat olvasva érzékelhetjük.¹⁶ Persze, nem véletlenül, hisz a finnugor népek túlnyomó többsége hosszú évszázadok óta és jelenleg is itt él. A tizen-nyolcadik századtól napjainkig hihetetlenül nagy és sokrétű irodalom halmozódott fel e hatalmas ország több tucatnyi városában a finnugrisztika témájában; átfogó, friss bibliográfiák, részösszefoglalók és tájékoztatók híján a kiadványok, a tanulmányok, az intézetek és a rendezvények dzsungeljében az eligazodás szinte reménytelen. Mégis meg kell kísérelni, hisz e szakma múltjának s jelenének túlnyomó hányada, tényleges kincsesbányája rejlik itt – egyelőre s jórészt ismeretlenül, hozzáférhetetlenül a „nyugati” érdeklődők előtt. Mindebből természet-szerűen következik: jórészt a jövő is itt formálódik.

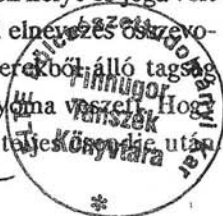
Essen néhány szó például az itteni finnugor konferenciákról, rendezvényekről. Már csak azért is, mert ezek közvetlen előzményei majd részben kvázi helyi főpróbái a Nemzetközi Finnugor Kongresszusoknak. Tudomásom szerint (s ezúttal indokolt óvatosan fogalmazni) az ún. Össz-szövetségi Finnugor Konferenciából ezideig tizenhetet rendeztek. Nem csekély nehézségek árán sikerült felderítenem a helyszíneket és az évszámokat. A lényeg: a hivatalosan és a ma is elismert első finnugor találkozóra 1947-ben Leningrádban kerül sor.¹⁷ Az adatok ismeretében nehéz valamiféle rendet megállapítani a konferenciák sorában (volt év, amikor kettőt is tartottak, majd esztendőkön át egyet sem). A helyszínek általában a különféle finnugor centrumok, kutatóhelyek – felváltva. A résztvevők száma fokozatosan nő, a tematikában eleinte dominál a nyelvtudomány, majd egyre inkább érvényesül az egészséges komplexitás. A hatvanas évektől pedig megjelenik s fokozatosan gazdagodik a programban az irodalmi tematika. Egyebekben ezeknek a konferenciáknak is jellemzője az egyenetlenség: némelyiküknek közzétették teljes anyagát (például a Joskar-Olában 1969-ben tartott tizenharmadik konferenciáét),¹⁸ a legtöbbről azonban csak programfüzetek, jobb esetben tézisgyűjtemények árulkodnak. (Kevés az olyan szerencsés, Szovjetunión kívüli kolléga, aki ezen könyvritkaságok teljes sorát átlapozhatta.) Az Össz-szövetségi Finnugor Konferenciák mellett még kevesebbet tudunk a nem kevésbé fontos, egy-egy szűkebb finnugor diszciplínához kötött szimpozionokról. Ilyen volt például az 1969-ben Szaranszkban szervezett összejövetel a finnugor népek folklórjáról,¹⁹ illetve az 1989-ben „a száz éves udmurt irodalom”-ról Izsevszkben rendezett ülésszak. (Ennek csak a műsorfüzetét láttam.) De ne maradjon említetlenül a finnugor irodalomkutatók speciális szemináriumsorozata sem: zürjén

(komi) kollégáink ezideig öt összejevetelt tartottak nemzeti klasszikusokról, Kuratovról, s az öt ülés teljes anyagát közzé is tették.²⁰ A finnugrisztika nemzetközi fórumai, illetve a Szovjetunió kívüli finnugor médiák ezideig kevés érdeklődést tanúsítottak az említett konferenciák és publikációk iránt (s nem csupán az anyag vagy az információk hiánya miatt!). Miként vagy minek lehet minősíteni ezt a csendet? Érdektelenségnek, értetlenségnek, előítéleteknek? Bárminek is – s valamennyi szakma tarthatna itt lelkiismeretvizsgálatot – egy valaminek feltételül: nyelvkérdésnek. Az orosz nyelv és a cirill betű a hála istennek eltűnő berlini fal nyugati felén nagyon sokak számára még mindig „távovz tőlem sátán!”. Amíg e tekintetben nem történik változás a mentalításban, aligha válik ténylegesen is nemzetközivé a finnugrisztika. Egy tucatnyi amerikai és angol finnugrista kedvéért aligha vált oroszról angolra az ezernyi „szovjet finnugrista”, szerencsésebb és méltányosabb volna itt száznolcvan fokos fordulat: kétszáz év alatt fölgyült és tovább gyarapodó mérhetetlenül gazdag szakirodalom és irodalmi érv a mondottak mellett.

Ami a Szovjetuniót illeti, egyébként ott sem 1947 az idők kezdete a tényleges finnugrisztikában. Köztudott, hogy D. Bubrih vezetésével 1926-ban szervezték meg a leningrádi egyetemen a Szovjetunió első finnguor tanszékét.²¹ Sokan tudnak arról is, hogy a húszas évek végén igen eredményesen működött már ugyancsak Leningrádban az Északi Népek Intézete – erős, jelentős finnugor (uráli) részleggel.²²

Nem véletlen tehát, hogy ezekben az esztendőkből éppen Leningrádban alakul meg a Finnugor Nemzetiségek Kultúrája Kutatásának Leningrádi Társasága.²³ Színes és gazdag programja, előadássorozata ma is bámulatra készítet, kiadványai (bulletinek, tervezetek, gyűjteményes kötetek) roppant fontosak, tanulságosak, de szinte teljesen hozzáférhetetlen könyvritkaságok. Nos, a Társaság már 1929-ben tervbe vette Össz-szövetségi Finnugor Kongresszus összehívását, amelynek nemzetközivé szélesítése nem volt idegen gondolat a szervezők részére.²⁴ A Társaság tagságának szemléletét a teljes nyitottság, frissesség, komplexitás jellemezte, amelyben – már akkor – dokumentálható módon helye és joga volt az irodalomkutatásnak is. Az egyesülés neve (az orosz nyelvű elnevezés oroszul: Общество изучения культуры финно-угров; LOIKFUN. A LOIKFUN-nak, a kiváló szakemberekből álló tagság többségének s a publikációknak a harmincas években híre-nyoma veszett. Hogy ilyen is volt valaha a Szovjetunióban, arról közel hatvan év telése után

21965

mostanában kezdenek beszélni egyesek, illetve a közeljövőben várhatók az első emlékező publikációk.

A finnugor irodalomkutatás utóbbi negyedszázadáról, 1960 és 1985 közötti helyzetéről, tennivalóiról elmondtam s leírtam már gondolataimat, észrevételeimet a megelőző kongresszusokon, illetve könyveimben, antológiáimban. Az önis-méltlást már csak ezért is szeretném elkerülni. Időközben azonban eltelt öt év, s micsoda öt év! Örömmel látom, hogy kisebb nyelvrokonaink életében, műveltségében a legutóbbi időkben frissítő szellők kezdenek fújdogálni, valamiféle meg-újulás, élénkülés, eszmélés mutatkozik. És egyáltalán! Mintha meglazult volna kissé a központi szabályozás, mintha az egész finnugor táborban erősödnének a nemzeti érzések. Hangsúlyozom a pozitívan értelmezett „nemzeti” szót, s kate-gorikusan kizárom a „nacionalista” jelzőt. (Különféle nyelveken ez a két szó azo-nos, különbségük magyarázata nehézkes, sőt kínos, különösképp olyan közegben, ahol ez a megkülönböztetés sohasem volt kérdés, sőt: sorskérdés.) Mind világo-sabb és magától értetődőbb e népek számára is, hogy az igazi élet és történelem nem 1917-ben kezdődött számukra sem, s már csak ezért is mind fontosabbá vá-lik nemzeti–nemzetiségi múltjuk, saját hagyományviláguk feltárása, megismeré-se. S most már elutasítják mindennek a manipulálását, átideologizálását is. A nemzeti mozgalmak egyébként világszerte fellendültek, s ennek van egy érdekes, feltehetően átmeneti, de általánosan érvényesnek mondható következménye: csökkent némiképp a szépirodalmi termés, az érdeklődés is iránta; fontosabbá vált a tényirodalom, az eszmélkedő publicisztika, az esszé is s – külön is kiemel-ve –: az emlékezés.

A költők és az írók ezen az égtájon mostanában inkább politizálnak, sőt poli-tikai szerepet is vállalnak (ld. például a cseh Václav Havelt, az új magyar pártok ismert vezetőit). De így van ez a szovjetunióbeli kisebb–nagyobb népek íróinál, költőinél is. (Az osztják J. Ajpin például parlamenti képviselő.) Több lehetőség adódott az őszinte beszédre a tudományok előtt is, az eddigi tabutémák mintha kezdenének eltűnni, s ez a változás még a nyelvben, a stílusban is megfogható. A kisebb finnugor népek újabb kiadványai számos érdekes, bátor, eredeti írást tar-talmaznak, egyre kevesebb párt- és politikai citátummal. Most látni csak, milyen sok energia, milyen töméntelen papír veszett kárba – több évtizeden át! Milyen veszteség ez, milyen kár az emberekért, a tehetségek, az egyének elfojtásáért, el-pusztításáért!

Az önmagukra ébredő kis népek azonban nem csupán magukkal vannak elfoglalva, egymásra is figyelnek, segítik, támogatják a másikat, a többit, a rokont, de a szomszédot is. (Nem kell ezért elsratni a szép, de lejáratott, mert hamisan és untig használt „internacionalista” szót, amely helyett én sokkal szívesebben írom le az „egyetemes” jelzöt.)²⁵

Az „egységben az erő” jegyében alakult meg 1989-ben Joskar-Olában, a mári (cseremis)z nép fővárosában a Finnugor Írók Nemzetközi Szövetsége.²⁶ Egy-két évvel korábban ilyen tömörülés még elképzelhetetlen lett volna, negatív jelzők sokaságát sorolva utasította volna vissza a szervezést Moszkva. Úgy vélem, hogy ez az új egyesülés (hacsak nem fordul gyorsan és megint rossz irányba a politika és a történelem) szép jövő előtt állhat. Hogy miért? Egy-egy kis finnugor nép nehezen (vagy egyáltalán nem) tud figyelmet kelteni önmaga iránt a világban, irodalmának is kevés – reálisan nézve – a kitörési lehetősége. (Kivétel azért említhető: a vogul Juvan Sesztalov.) A Nemzetközi Finnugor Kongresszusok irodalmi szekciója sem tudta az elmúlt harminc évben kellő erővel áttörni a szakma (a finnugrisztika) egészének alig palástolt közönyét, illetve felkeltenie maga iránt a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomkutatás (az ún. nagy irodalmak neves tudósainak) tényleges érdeklődését. Az elutasítás szokott és ismert érvei (pl. a finnugor nyelvek rokonsága – tény; finnugor irodalmakról szólni – jogosulatlan) változatlanul élnek, a sokasodó pozitív bizonyítékok, művek sem tudták igazán megdönteni a makacsul tovább élő előítéleteket, a rangosabbnak vélt diszciplínák egyes képviselőinek arisztokratikus elhatárolódását. (Ők legfeljebb a folklórt ismerik el a kisebb finnugor népek jeles szellemi teljesítményeként, a szépirodalmat értéktelennek, érdektelennek, pseudoképződménynek tartják.)

Ami több évtizeden át nem vagy csak részben sikerült a finnugor irodalmak kutatóinak, sikerülhet a velük szövetkező, melléjük felzárkózó költőknek és íróknak. Több kedvező jelből is úgy látom, hogy főként az utóbbi évtizedben finn kolégaim érdeklődése fokozatosan nő a kisebb rokon nyelvek történelme, műveltsége, irodalma iránt. A hetvenes évek valóban szép magyar eredményeit, imponáló kiadványait, folyóirat-összeállításait²⁷ követően elismerést érdemlő szakszerű és kitűnő kötetekkel, füzetekkel lépnek színre a nyolcvanas években ők is. Lapp,²⁸ zürjén,²⁹ obi-ugor³⁰ antológiák s tematikus összeállítások³¹ után egy hatalmas angol nyelvű finnugor népköltészeti antológia³² kiadására is készülnek. Túl ezen figyelemreméltó a cseremiszek finnugor antológiája is,³³ amelyben tíz rokon nép

irodalmából készült reprezentatív válogatás olvasható ezen a kis Volga környéki nemzetiségi nyelven. A finnugristák világában szenzációnak ígérkezik a zürjén nyelvű Kalevala, s nem téveszthető szem elől az ugyancsak zürjén vállalkozásban kiadott 47 [!] nyelvű Kuratov-kötet sem.³⁴ (Ebben Kuratov egyik leghíresebb verse, „Az én műzsám” olvasható ennyi nyelven, amelyekből nyolc finnugor.) Sokat ígérő a vogul (manysi) Sesztalov tervezete is, a finnugor irodalmak nemzetközi folyóiratát „Fehér daru” címen szeretné útnak indítani. A frissen alakult finnugor írószövetség egyébként még számos elképzelést mérlegel, egymást kölcsönösen bemutató kétnyelvű kötetek sorozata is szerepel álmai között.

Ebben a munkában elengedhetetlen a filológusok, irodalomkutatók részvétele, közreműködése. S így önállósulhat fokozatosan a finnugor irodalomtudományi diszciplína. Megérett végre az idő egy önálló – a Kongresszustól független – finnugor irodalomtudományi szimpózium megtartására is (amelyhez hasonlót egyre gyakrabban rendeznek egy-egy meghatározott kisebb szakágazat művelői, így például a finnugor fonológusok, dialektológusok, finn és szovjet régészek, finn és magyar folkloristák stb.). S innen lehetne, kellene továbblépni a nagy népek és nyelvek felé – például kiadványokban, antológiákban.

A Nemzetközi Finnugor Kongresszusok intézménye természetesen továbbra is nélkülözhetetlen rendezvénytípus. Keretét adja egy nagy, sokágú tudomány, szakterület működésének, kifejezi összetartozását, távlatot és fórumot kínál a legalább kétszázhusz esztendőös komplex kutatásoknak. Itt a nyelvészek ismételtén meggyőződhetnek arról, hogy a kis finnugor irodalmakban is létező, élő nyelveket tanulmányoznak; az irodalomtudomány és az irodalom művelői pedig megnyugodva elkönyvelhetik: eszközük, a nyelv biztos és szakszerű ápolásban, ellenőrzésben részesül, egye újabb, korszerűbb szótárakban, nyelvtanokban rendszerezik jellegzetességeit, értékeit.

De a többi diszciplína képviselői is érzik, tapasztalják, hogy tudományszakjuk – a növekvő önállóság mellett is – elszakíthatatlan része az egyetemes finnugrisztikának. Ezt a tényt a finnugrisztika valamennyi művelőjének öt évenként nem árt tudatosítania magában, de ugyanakkor a továbblépés eshetőségeit is mérlegelni szükséges. Ilyképp e kongresszusok dokumentumait, alapító okiratait sem ártana kézbe venni, s nem csupán az emlékezés szándékával.

Először talán 1955-ben, aztán 1958-ban merült föl, majd konkretizálódott az újkori, kifejezetten tudományos profilú kongresszusok ötlete. Az igény jelentke-

zésében az a felismerés igazolódott, hogy a finnugrisztika már nem csupán nemzeti tudomány, amelyet külön-külön lehet művelni a finnugor nyelvű országokban. A világ számos táján, nem finnugor nyelvű államok sokaságában mutatkozik fokozódó érdeklődés a finnugor népek és nyelvek iránt; az eredmények kölcsönös megismerése, a kutatások összehangolása, a rendszeres eszmecsere tehát egyetemleges, nemzetközi igény. Miként a komplexitás is. Hiszen nem csupán a nyelvek, a kultúrák is fontossá váltak, a tánctól a mitológián át az irodalomig. A Kongresszusok életrehívói, megszervezői között széles horizontú, nagy formátumú tudósok sora található. Nem mind és nem kifejezetten finnugristák. Ez volt a szakma szerencséje, a széles alapvetés biztosítója. Jól érzékelték, hogy a második világháború után bekövetkezett az a kor, amikor a tudomány – s ezen belül a finnugrisztika – jegyében is közeledhet egymáshoz Kelet és Nyugat. Kezdeként ideális színhelyül kínálkozott Budapest, szerecsés esztendőnek 1960.

(Most már tudjuk, hogy a Kádár-rendszer szalonképessé tételéhez is nagy lépést jelentett ez az esemény, amelyet a legbensőségesebb, legcsaládiasabb hangulatú kongresszusként tart számon a csökkenő létszámú résztvevők emlékezete. Akkor még kevesen sejtették azonban, hogy az 1956-os forradalom megtorlása még javában tart Magyarországon. Lám, a politika és a történelem akkor is jelen volt tudományunk hátterében.)

A Kongresszusok ma is érvényes koncepcióját, struktúráját meghatározó tudós személyiségek közül csak néhány nevet említek ezúttal is: Ortutay Gyula, Képes Géza, Király István, Kustaa Vilks, Paavo Rivila, Toivo Lyy, Wolfgang Steinitz, Björn Collinder, Vaszilij Lytkin, Borisz Szerebrennyikov, Paul Ariste. Ők már nincsenek közöttünk. Az ő bölcsességük, sokoldalúságuk legyen a minta az új kor előtt is, nehogy egyoldalúságba süllyedjünk, eltömegesedve elfásuljunk és elszürküljünk. Ez ugyanis reális veszélynek látszik, ha a hagyományok tisztelete mellett nem törekszünk megújulásra is, ha nem figyelünk korunk szavára. Az elődök szellemi frissességére, nyitottságára a bekövetkező teljes nemzedékváltás idején különleges szükség mutatkozik.

A mintegy 23–25 milliós finnugor nyelvű közösség s a finnugrisztikát művelő ezernél jóval több kutató szerte a világban a fentebb kifejtettek alapján várja a harmadik évezred kezdetét. Egyébként a következő Nemzetközi Finnugor Kongresszusok valamelyikén egy vagy több központi előadásban időszerű lenne újragondolni a finnugrisztika alapkérdéseit. Mindenekelőtt mibenlétét, aztán ta-

golódását, szakágazatait, a születő új igényeket. Történetét is újra kell írni, az eddigi periodizáció felett eljárt az idő. Nem ártana tisztázni ekkor a feladatokat sem, a korábbi meghaladó együttműködésre törekedve. A kölcsönösség jegyében szorosabb, szervezettebb kapcsolat alakulhatna ki a finnugor irodalomkutatás és a finnugrisztika többi diszciplínája között is.

Ennyiben vonható meg harminc év tanulsága; az uralisztika eseményeit vizsgálva 1960 és 1990 között az irodalom kutatója számára a fent kifejtett következtetések adódtak.

Jegyzetek

1. CIFU-1. (= Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus 20-24. IX. 1960. Budapest, 1963)
2. CIFU-6. (Тезисы III. Фольклористика-Литературоведение. Сыктывкар, 1985)
3. Béla Köpeczi: *La science littéraire dans les études finno-ougriennes. Les perspectives d'une littérature comparée finno-ougrienne.* – Jean-Luc Moreau: *Le rôle du folklore dans les littératures des peuples finno-ougriens.* (In: CIFU-4. Pars 1. Budapest, 1975)
4. CIFU-6. (Studia Hungarica. Acta Sessionum. Sectio Litteraria. Budapest, 1985)
5. Петер Домокош: *Существует ли финно-угорское литературоведение?* (In: CIFU-5. Pars VII. Turku, 1981) – Петер Домокош: *Проблемы в исследовании литературы уральских народов и возможности их решения.* (In: № 4.) – Péter Domokos: *Handbuch der uralischen Literaturen.* Szeged, 1982. (SUA 18) – Domokos Péter: *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása.* Budapest, 1985.
6. Kari Sallamaa: *Zur Theorie der finnisch-ugrischen Literaturwissenschaft.* (Neohelicon, 1984. XI. 2.) – Kari Sallamaa: *A finnugor irodalomtudományról.* (Nagyvilág, 1987/3.) – Domokos Péter: *Megoldatlan kérdések a finnugor irodalomtudományban?* (Nagyvilág, 1988/9.)
7. Нафтолий Бассель: *Проблемы межнациональной общности эстонской советской литературы.* Таллинн, 1985. – Naftoli Bassel: *A finnugor irodalmak összehasonlító kutatása.* (Szovjet Irodalom, 1987/9.) – Domokos Péter: *Naftoli Bassel: A szovjet-észti irodalom nemzetek közötti vonásainak problémái.* (Szovjet Irodalom, 1988/1.)
8. Régi Kalevala. (Reguly Antal fordítása.) Kecskemét, 1985.

9. Hunfalvy Pál: *Az eszt vagy viró irodalomról.* (Magyar Akadémiai Ertesítő, 1857)
10. Szinnyi József: *A finn irodalom története.* (A Kisfaludy-Társaság Evlapjai, 1885)
11. Bán Aladár: *A finn–magyar népcsoport.* (In: Egyetemes Irodalomtörténet IV. Budapest, 1911.)
12. Julius Mark: *Mõned jooned tscheremisside, votjakite, sürjanite ja mordvalaste käegäigust peale 1917. aastat.* (Eesti Kirjandus, 1925.)
13. Julius Mägiste: *Idasoomi–ugri rahvaist, keelist ja kirjandusist.* Lund, 1958.
14. Ortutay Gyula: *A finnugor kutatások nemzetközi jelentősége.* (Magyar Tudomány, 1960/12.)
15. Bán Aladár: *A finnugor népszellem teremtő ereje.* – Hankiss János: *A magyar irodalom világhelyzete.* (In: Fenno–Ugrica V. A. Tallinn, 1936.)
16. Финноугорский сборник. Труды Комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран. 15. Ленинград, 1928. – *Bibliographia Uralica.* Soome–ugri ja samojeedi keeleteadus nõukogude liidus 1918–1962. Tallinn, 1976.
17. Советское финноугроведение. Всесоюзная научная конференция по вопросам финноугорской филологии. Ленинград, 1947.
18. Вопросы финноугроведения. Выпуск V. Лингвистика, фольклористика, этнография, археология. Йошкар-Ола, 1970.
19. Проблемы изучения финноугорского фольклора. Саранск, 1972.
20. Куратовские чтения I–V. Сыктывкар, 1973. 1976. 1979. 1986. 1989.
21. Г. М. Керт: Дмитрий Владимирович Бубрих. Ленинград, 1975.
22. А. Омельчук: *Рыцари Севера.* (Рассказы о советских ученых ... создавших письменность для малых народностей Севера...) Свердловск, 1982.
23. Сборник Ленинградского общества исследователей культуры финноугорских народностей. Исследования и материалы по финноугроведению I. Ленинград, 1929.
24. О созыве съезда финноугроведов. (Бюллетень ЛОИКФУН, 1929. вып. 2.)
25. Péter Domokos: *Nationalität und Universalität in der Literatur der uralischen Völker.* (In: Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Wiesbaden, 1979.)
26. Высокая миссия писательского форума. Вчера в Йошкар-Оле открылась международная встреча писателей–представителей большой семьи финно–угорских народов. (Марийская Правда, 23. 5. 1989.)

27. *Nyelvrokonaink irodalmából.* (Tiszatáj, 1972/2. – Domokos Péter) – *Nappél és éjjél.* Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest, 1972. (Képes Géza) – *Medveének.* A keleti finnugor népek irodalmának kistükre. Budapest, 1975. Domokos Péter) – *Hozott isten, holdacska!* Finnugor varázsigék, imádságok, siratók. Budapest, 1979. (Bereczki Gábor) – *A kisebb finnugor népek irodalma.* (Alföld, 1980/8.) – *Földisten lánykérőben.* Finnugor mitológiai és történeti énekek. Budapest, 1982. (Bereczki Gábor) – *Válogatás a finnugor népek irodalmából.* (Szovjet Irodalom, 1985/6.)
28. *Skabmatolak.* Sabmelaš kirjjalašvuoda antologija. Helssegi, 1974.
29. *Käenkukuntayöt.* Komien lyriikkaa. Helsinki, 1984. (Raija Bartens)
30. *Siivekkäille jumalille, jalallisille jumalille.* Mansien ja hantien runoutta. Helsinki, 1986. (Raija Bartens)
31. *Elias.* (SKS-n jäsenlehti. 1989/3.)
32. *The Great Bear.* A Thematic Anthology of Oral Poetry in Finno-Ugrian Languages. Helsinki.
33. *Родо тукым улына.* Финно-угор писатель-влакын сылнымут саскашт. Йошкар-Ола, 1989.
34. Иван Куратов: *Менам муза.* На языках народов СССР и мира. Сыктывкар, 1989.

1989–1990

Nacionalizmus vagy létmegőrzés?

(Nyelv és kultúra a finnugor népek mai küzdelmeiben)

Kérem, engedjék meg, hogy előadásomat egy idézettel kezdjem, Kányádi Sándor egy rövid versének felolvasásával:

*egyesületek alakulnak
társaságok sőt akadémiák
fognak össze egy-egy
kihaló félben lévő
fű fa virág madár
sőt rovar védelmére
jó volna ama füvek fák
virágok madarak
sőt rovarok
családjába tartozni*

Szükségtelen itt bármiféle hozzáfűzés, értelmezés!

Indokoltabb lenne az előadás címében szereplő szavakról, fogalmakról szólni, elmélkedni, de az ilyen jellegű fejtegetésektől is eltekintek. Politológiai, szociológiai, etnológiai s egyéb meghatározások sokasága hangozhatna el, szellemes, frappáns, elvont; s mindegyik mögé hatalmas szakirodalmat lehetne felsorakoztatni. Kibontakozna egy olyan vita, amely messze vezetne mindattól, amiről itt szólni szeretnék.

Illyés Gyula nevezetes, tömör összefoglalását – „*jogot véd – jogot sért*” – csupán azért említem, mert úgy vélem, bár egész életét végigkísérte a nemzeti kérdéssel való foglalkozás, ma újrafogalmazná gyakran idézett aforizmáját. Újra, mert a történelem túllépett e megállapításon, amiről pedig szól, aktuálisabb, mint valaha is lehetett.

Állítsanak tehát bármit tudós kollégáim s az elmélet szakemberei, a „nemzeti kérdés” abszolút időszerűségét senki sem cáfolhatja. Tényleges alakulása már-már követhetetlen, kevés ott a naprakész informálódás, ahol percenként történnek az események, következhetnek be jelentős fordulatok. Ezért sincs hát mód, idő, lehetőség tudománytörténeti áttekintésre, de az e témában valaha is megszólalt nagy nyilatkozók aligha pihenhettek nyugodtan babérjaikon.

Az ideológiákról, a fennen hangoztatott nagy tanításokról pedig jobb csendben maradni. Hogy e század, ezred végére elcsitulna, elenyészne a nemzeti-nemzetiségi kérdés!? Soha a világtörténelem során nem növekedett ilyen méretűvé, tragikus súlyúvá, fenyegetővé!

A továbbiakban következék néhány említés – minden részletezés nélkül, találomra kiragadva az összefüggés-láncolatból – a nemzetiségi (és nemzeti) kérdés jelenlegi megítéléséről közeli és távolabbi tájak figyelembevételével:

1. Nálunk, Magyarországon – úgy tűnhet fel – mintha nem lenne ilyen kérdés, vagy ha van is, megoldását az utóbbi két évben sem tartják különösen sürgetőnek, fontosnak. Úgy vélem, rövid időn belül mindannyiunknak rá kell döbbernünk: a több mint félmillió cigányság – nemzetiség, kisebbség sorsa a roppant súlyos gazdasági, szociális gondok megoldásán túl kulturális és nyelvi vonatkozásokban is feladatok sorát fogalmazza meg a kormányzat és a társadalom számára. Továbbá: lépnünk kell az egyébként kis létszámú egyéb hazai nemzetiségeink különféle jogos követeléseinek ügyében is, s nem csupán azért, hogy ezeknek a teljesítésével nagyobb erkölcsi és politikai súllyal léphessünk majd fel sajátjaink (lényegesen nagyobb lélekszámú és kedvezőtlenebb helyzetű sajátjaink) érdekében – szomszédainknál.

2. De vegyünk néhány példát az untig emlegetett példaképből, Európából, amelyen természetesen Nyugat- és Észak-Európa értendő. Mintha ott még mindig létezne ír, baszk, katalán kérdés, a vallón-flamand viszony sem mindenben megnyugtató. S ki ne hallott, olvasott volna a fokozódó idegengyűlöletről, terrorcselekményekről?

Skandináviáról hosszú időn át szuperlatívuszokban beszéltek a nemzetiségkutatók. Kényelmetlen a szép álmokból ébredezni, szembesülni a kijózanító valósággal, de ez történik velünk, ha elolvassuk Jávorszky Béla „*Észak-Európa kisebbségei*” (Bp., 1991) c. könyvét.

Régóta tudjuk a lappokról, hogy négy állam területén élnek szétszóródva, lélekszámukat évek óta 30 és 70 ezer közé teszik. Nem csekély a két szám közötti differencia, s ha ez mégis így van, milyen jogon bírálunk más statisztikákat? S bár a világ jó sorsban, módban élőknek tartja a lappokat, irigylésre méltó vívmányokkal, jogokkal, lehetőségekkel, aligha lehet találkozni elégedett lapp értelmiségivel. Költőik, íróik könyveiből, megnyilatkozásaiból árad a keserűség, elégedetlenség, s ha az okoknak utánanézzünk – minden látszat ellenére – az elkeseredettség indokolt. Életterük (tudom, hogy ez a szó gyűlöletes!) napról napra szűkül. Mindent egybevéve: ne legyenek különösebb illúzióink a nyugati kisebbségi-nemzetiségi politikával, gyakorlattal kapcsolatban.

3. Most pedig essék szó a Szovjetunióról vagy a Szuverén Államok Szövetségéről (vagy a nem tudom, hogy éppen ma, hogyan nevezhető képződményről). 1989 előtt úgy tanultuk, hogy ez a hatalmas ország 1917 előtt a „népek börtöne” volt, birodalomná a cárok formálták folyamatos hódításokkal.

a) Ezeken a történelemórákon ugyanakkor nem esett szó például Ka/ány városáról, az ott létesített különféle nemzetiségi intézményekről (némilyiküket a XVIII. században alapították), s a nagy tömegű nemzetiségi nyelvű kiadványról sem. Mindez 1917 után összességében „reakciós-idealista-nacionalista” (a jelzősor folytatható) bűnként említhetőddött legfeljebb.

b) Az is tudvalévő, hogy itt a forradalom után építeni kezdték a „szocializmusból a kommunizmusba átnövő társadalmat”, amely a szovjet népek paradicsomának ígérkezett a nem is távoli jövőben.

Hogy valójában mi épült, azt egyre többen sejtették, majd tudták. Egy-egy fejezet például Szolzsenyicin műveiből sokat elárul e szörnyállam lényegéről. Most is vigyáznunk kell azonban arra, hogy ne essünk egy másik végletbe, a korábbi sematizmust ne cseréljük fel egy újabbra.

c) Ebben az országban közvetlenül 1917 után volt 10–15 olyan év, amikor rendkívül színes, érdekes, izgalmas kulturális és tudományos kísérletek, kezdemények, vállalkozások tanúi lehetünk, s a lehetőségekkel való élésből a nemzeti-ségek sem voltak kitiltva.

d) Teljes lendülettel voltaképp a harmincas évektől indul meg a pardont nem ismerő centralizálás, a kultúra „államosítása”, s következik be az ún. „burzsoá-nacionalizmus” likvidálása, illetve a leszámolás eme ideológia képviselőivel. Micsoda gyönyörű szavak ezek ahhoz képest, ami valójában történt! Könyvek, könyvtárak, kiadók égtek, pusztultak el ezerszámra, százazreket lőttek agyon, milliókat hurcoltak táborokba; kiheverhetetlen veszteség érte tehetségekben, individuumban a birodalom teljes népességét – általában, a nemzetiségeket pedig (ahol ezeknek a száma eleve is csekélyebb volt) – különösen.

e) A tények tények, a tragédia tragédia. Mégis, most sokak számára valami meglepőt fogok állítani: véleményem szerint a sztálini időszak ismert szörnyűségeivel együtt sem ártott annyit például a nemzetiségi lét fenntartásának, őrzésének (mivel elvétve itt-ott maradt túlélő, kevéske erő), mint a sokkal később kialakuló, „beálló” „brezsnyevi pangás” – züllesztő, kietlenséget és kiúttalanságot sugalló időszaka. Nem felejtendő el azonban az ún. „olvasás” hruscsovi periódusa, amely – minden ellentmondásával együtt – lélegzethez juttatta az embereket, túlélést, ráébredést, részleges rehabilitációt adott a nagy ország népeinek a bekövetkező, fentebb jellemzett hamuszürke időszakra.

f) Az 1985-ben színpadra lépő Gorbacsov (érje bármennyi kritika, akár jogos, akár indokolatlan) világtörténeti jelentőségű személyiség. Nélküle aligha következett volna be mindaz, ami megtörtént a Szovjetunióban és Kelet-Európában. Sorra nyilatkozott és intézkedett a legkülönbözőbb kül- és belpolitikai kérdésekben; s egyre többen vártuk csalódva és káromkodva, mikor szólal meg végre a nemzeti-nemzetiségi kérdésben is. Ő azonban bölcsen sejtette, hogyha valamibe, ebbe még az ő bicskája is beletörhet. És valóban. Ami ott – mondjuk Karabahtól – máig bekövetkezett és történik, felsorolhatatlan. E tekintetben nem lehet eléggé naprakésznek lenni.

4. A címben kitűzött témától nem tértem el, mivel mi is „finnugor nyelvű nép vagyunk”. Azok a finnek és a lappok is, akikről szintén esett már szó.

a) A finnek számára – egyebekben – éppolyan „szívkérdés” például Karjala, mint nekünk Erdély. Óvatosságból, bölcsességből, sokat dicsért taktikus politikájukból következően – a háború után – nem is emlegették, tekintettel a „nagy szomszéd” érzékenységre. Azt viszont elérték, hogy utazhassanak, gyűjthessenek, fényképezhessenek ott – még a nehéz időkben is. Mióta pedig megrendült a birodalom, s változóban az ideológia is, egyre több szó esik Suomiban Karjaláról, sőt Ingriáról is. Többet, eredményesebben tárgyalhatnak a kis, közel-rokon balti finn népek jövőjéről, gazdasági, kulturális megsegítéséről az oly sokáig reménytelenül merev oroszokkal, mint mi a franciás orientáltságú, Párizsban nálunk minden időben (ma is!) jobban kedvelt és hatékonyabban támogatott szomszédsággal.

b) 1985-ben (sőt még később is) elmebetegnek tartották volna – szerte a világon – azt a jós-politikust, aki a balti államok közeli függetlenné válásáról elmélkedett volna. Nos, ez az örömdetes processzus halad a maga útján, bár az úton bőven akadhatnak majd kátyúk, buktatók.

A balti államok között ott van a bennünket külön is érdeklő, nyelvrokon nép, az észti, amely az egyetemes művelődéstörténetben a magyart és a finnt követően a harmadik civilizált (a civilizáltság, a műveltség valamennyi kritériumának megfelelő) finnugor népnek számít. Hosszú története során mindössze két évtizedig (a két világháború között) az önálló államiságot is megismerte, s gazdaságát, nemzeti eszményeit – a hihetetlenül rövid idő alatt is – európai szintre fejlesztette. Az 50 éves szovjet uralom alatt sem tört meg a gerince, a legkeményebb időkben is volt tartása (noha iszonyatos vérvesztéseket szenvedett), nyelvét és kultúráját nem csupán megőrizte, fejlesztette is, s az internacionalizmust zúgó hangszórók, a tapsőrület idején is ápolta s táplálta a nemzeti érzés parazsát. S nem hiába!

A függetlenedő balti államoknak azonban maguknak is vizsgáznuk kell – s ez ugyancsak nehéz vizsga lesz – a nemzeti kérdés helyes kezeléséből, értelmezéséből. S nem mindenütt biztató a kezdet! A litvániai lengyelek sorsára figyel a világ, a csak anyanyelvén tárgyaló lett parlament fejcsoválásra készlet, még ha egyébként tudjuk is, hogy létezik hatás-ellenhatás.

c) S most jutok el végre mai mondanivalóm magjához, a kis finnugor népek, nemzetiségek problematikájához. Nem kezdhetek felsorolásba, belső és külső etnonímek azonosításába, statisztikai részletezésbe, földrajzi nevek hosszú listája felolvasásába. Egy szó mint száz: nyelvrokonaink túlnyomó többsége a múltban is, a jelenben is orosz fennhatóság alatt élt és él.

Eszerint tehát valaha, pontosabban 1917 előtt a cári birodalomnak, az ún. „népek börtönének” ún. inorogyecsei, azaz másfajtajú népségei voltak, akikből a forradalom – úgymond – boldog, önálló, öntudatos szovjet népeket, nemzetiségeket formált. Históriajuk ilyen egyszerűnek látszott, így is tanították több mint hét évtizeden át a világ egyhatodán. Ezt az abszolút sematikus és egészében hamis, hazug képet, természetesen, sokan nem fogadták el, nem hitték el, noha a kételkedés életveszélyes volt e tájakon. Gyanítani lehetett, hogy az a bizonyos „cári múlt” nem csupán sötét színekkel jellemezhető; de arra is lehetett gondolni, hogy a daloló traktoros lányok, a markáns arcélű bányászok és kohómunkások hazájában esetleg nem teljesen fenéig tejfől az élet. Azt azonban a még magukat beavatottaknak vélők sem mindig tudták meg (vagy maguk előtt is eltagadták), hogy ott, „ahol minden ember érzi, hogy szabad”, ezerszámba létesülnek a szörnyűnél szörnyebb és szörnyebb koncentrációs táborok.

A két végtől napjainkban sem egyszerű kitalálni az igazság, a valóság útjára; eligazodni sem könnyű a több tucatnyi különböző jogállású és sorsú szovjet nemzetiség között – kikeresve közülük a számunkra itt és most megkülönböztetetten fontos finnugor nyelvű közösségeket.

5. Az egykori gondosan megszervezett cári kormányzóságokból a húszas évek elején kezdődött meg (részben nemzeti, nemzetiségi alapon) az ún. autonóm köztársaságok, területek, körzetek, kommunák kialakítása. Tudni kell, hogy a legnagyobb egységeket az ún. „szövetségi köztársaságok” képezték. Ezekből például 1956-ban még tizenhat létezett, köztük két „finnugor”, az észti és a karjalai. Az észti történetet s az ún. „csatlakozást” már ismerjük. Karjala köztársasági „pályafutása” sem kevésbé cifra história. Alacsonyabb adminisztratív egységből a finnek megfélemlítésére, bosszantására 1940-ben léptették elő „szövetségivé”, majd 1956-ban minősítették vissza „autonómmá” – a finn-szovjet kapcsolatok javulása idején, gesztusként.

A szövetségielen belül kapott helyet az összes többi, fokozatosan csökkenő egység (természetesen apadó jogokkal, lehetőségekkel); s egyáltalán nem véletlen, hogy túlnyomó hányaduk a területileg és lélekszámban is legnagyobb Orosz SzSzk fennhatósága, irányítása alá került.

Közel sem volt azonban sima, egyszerű, problémamentes folyamat ezeknek a „nyelvi-nemzetiségi-kulturális” egységeknek a kialakítása. Már a kezdet kezdetétől megfigyelhető a sajátos szovjet bürokratikus akadékoskodás (ha akkor még csíráiban is), a demokrácia, a függetlenség nevében megnyilatkozó fontoskodás, szörszálhasogatás, valójában az „oszd meg és uralkodj” politika már észlelhető érvényesülése.

Mert mi történt valójában?

a) A komi-zürjének hosszas viaskodás (cikkezés, tárgyalássorozat) után sem tudtak a komi-permjákokkal közös köztársaságot, egységes nemzeti kultúrát kialakítani. Esetükben pedig egy népről, nyelvről (nyelvjárási különbségekkel) lett volna szó; a központi döntés értelmében a nagyobb rész a Komi ASzSzk névadója lett – Sziktivkar központtal, a kisebb, a Komi-Permják Nemzetiségi Körzet névleges főszereplője – Kudimkarral a centrumban. (S azóta is külön népként, nyelvként, irodalomként kezeli őket a szovjet politika).

b) Az udmurtok ugyan egyetlen köztársaság névadói, nyelvük sem különösebben megosztott, a húszas évek végén a kijelölt manipulátorok mégis szembefordították az orosz kultúrától inkább befolyásolt északiakat a tatárokkal szorosabban összefonódott déliekkel, a látszatellentéteket osztályharcnak nyilvánították. A további eseményeket kikövetkeztethetjük.

c) A marik is egy köztársaságban élnek, de itt sikerült hivatalossá tenni az ún. hegyi és mezei marik nyelvi és kulturális különállását, s ezzel tulajdonképpen máig is megosztják ezt a nemzetiséget is.

d) A mordvinok – a lélekszámot tekintve – a harmadik legnagyobb finnugor népet jelentik. Széttagoltságukra hivatkozva számukra szervezték meg legkésőbb a köztársaságot (csak a harmincas években). Ezzel roppant fontos, pótolhatlan tíz évet veszített a mordvinság). Saját területén még így is kisebbségben maradt a névadó lakosság, amelyet tudományos érvekre hivatkozva eleve két népként kezelnek. Moksául és erzául jelennek meg a tankönyvek, az irodalom, a folyóiratok, ugyanakkor a hivatalos dokumentumok csak mordvinokat emlegetnek. S e nép túlnyomó többsége azóta is Mordóvia határain kívül él. A következmény? Még kevesebb iskola, riasztóan alacsony példányszám a kiadványok tekintetében.

e) De vegyük szemügyre még kisebb lélekszámú rokonainkat! A manysikat és a chantikat (két népről, nemzetiségről van tehát szó!) nemes egyszerűséggel vagy

nagyvonalúsággal mintegy egyesítették, összevonták: Osztyják–Vogul Nemzetiségi Körzetet létesítettek számukra, fővárosukat Osztyják–Vogulszknak nevezve, majd a saját, belső névadások hivatalos, látványos elfogadása–bevezetése után megtörtént az átkeresztelés Hanti–Manysi Nemzetiségi Körzetté, központjában Hanti–Mansziszkkal. A nem szakember akár egy népnek is gondolhatja őket, legfeljebb a kötőjelen csodálkozik, s bizonyára úgy véli, hogy létezik hanti–manysi nyelv (például a csehszlovák és a szerb–horvát mintája alapján).

A jurák–szamojédekről megint másként döntött e hasraütéses vagy nagyon is tudatosan intézkedő adminisztráció. Ezt a közösséget viszont két körzetbe osztották szét, egy Nyenyeche és egy Jamal–Nyenyeche. Két helyen is szerepelni, jobb mint sehol sem – vélhetjük több hoppon maradt (tehát köztársaság, terület, körzet nélkül szűkölködő) nyelvrokonunkat (például a vepszékét vagy szelkupokat) nézve.

6. De mi történt az elmúlt több mint hét évtizedben nyelvrokonainkkal? Hogyan, milyen körülmények között élnek napjainkban? Említődött már, hogy hosszú időn át csak szépet és jót olvashattunk sorsuk alakulásáról; s a cáfolat sem maradt el. Látszatnak, propagandának, álságnak bizonyult nagyon sok minden, amit a szovjet nemzetiségi politikáról tudni véltünk, értéktelennek, amit becsesnek hittünk. Éppen ebből következőleg igen fontossá, jelentőssé vált napjainkra mindaz, amit a nemzeti–nemzetiségi törekvésekből, kultúrákból – a korai időszakból – megismerhettünk. Gyakran csak hírből, visszaemlékezésekből, töredékekből. Szegényes dokumentációból s mozaikokból kell összeállítanunk a közel-múlt képét.

S a jelen képe sem sokkal vigasztalóbb. Tényként kell elkönyvelnünk, hogy a nemzetiségi élet legtöbb szintjén, de főként a kultúrában – s legfájdalmasabban az iskolai oktatásban – úgyszólván folyamatosan és feltartóztatlanul leépülőben van az anyanyelvi–anyanyelvű oktatás. Bármilyen hihetetlen is, de még a nagyobb nemzetiségek fővárosaiból is teljesen kiveszték a saját oktatási intézmények. Izsevszkben például nincs már udmurt, Joskar–Olában pedig mari iskola. Egy-egy nagyobb faluban akad már csak ilyen mutatóban, ami érthető, hisz – kivételesen – léteznek még szinte teljesen tisztán nemzetiségi falvak is.

a) A nyelv, az anyanyelv kérdése minden időben fontosnak bizonyult, „mérőműszere” volt a nemzeti–nemzetiségi mivoltnak külön–külön minden közösségnél. Itt is előkerültek – kivétel nélkül – az ismert ütközőpontok, például a nyelvjárások és a köznyelv, a helyesírás és az írásrendszer, a nyelvújítás minként-jének viszonylatában. S rövid időn belül – kifejezetten tudományos felvetésekből – politikai kérdéssé minősültek. A megoldási képlet ismerős. A legmegalapozottabb,

leglogikusabb érveléseket félresöpörték, a legfelkészültebb tudósok nacionalistáknak minősítették, s természetesen a Párt álláspontja bizonyult helyesnek, a Párt által kiválasztott alkalmi tudós vagy áltudós bizonyult az igazság képviselőjének s egyben a perc emberének (mert a következő minutában igen gyakran őt magát is félreállították gazdáí). Az írásrendszer ilyképp csak cirill alapú lehetett – a lehető legminimálisabb kiegészítésekkel; az elmaradott, „fejletlen” nyelv pedig nem töltődhetett fel önmagából, csupán a „nagy orosz nyelvből”. (A „nagy” jelző még a hetvenes évek szakmunkáiból sem hiányozhatott.) Így lett több tucat nyelvből valami sajátos „szovjet nyelv” vagy eltorzított fél-orosz zagyaság. Elszomorító az egység a névadásban is. Közel ötven szovjet nemzetiségi városból kapok postát vagy harminc éve, az utcák közel 90 %-a Lenin, a Forradalom, a Vörös Hadsereg – stb., stb. nevet viselte mindenütt, kiemelkedő helyi, nemzetiségi személyiségét – kevés.

b) Hetven év alatt három vagy négy nemzedékével számolhatunk a szovjet nemzetiségi irodalmaknak is:

az elsőt, a legszínesebbet – mint említettem – szinte egészében elpusztították;

a második – önmagával többször is meghasonolva – „létrehozta” az „igazi” szovjet irodalmat a kolhozalapítás, az iparosítás, a háború és az újjáépítés központi témáiról;

a harmadik beleszagozhatott a XX. kongresszus utáni frissebb levegőbe, majd a többség önszántából vagy kényszerből vállalta a szocialista imamalom szerepét.

Másért és másként tragikus sorsú nemzedék mindegyik, de a harmadik – voltaképpen Jevtusenko és Ajtmatov korosztálya – jórészt túlvészelt a pangást, s nem kevesett tett a bekövetkező változásért, fordulatért.

Mögöttük már fiatalabbak és fiatalok sorakoznak, a jelen krónikásai, a jövő megálmodói.

7. S mi történik napjainkban a finnugor népeknél a nyelv, az irodalom, a tudomány, a művelődés – s mindezeken túl a napi lét és a politika területén? 1985 előtt valóban valami reménytelen mélyponton voltak. Minden moccanás Moszkvától függött, még a jobbak is egyre többet adtak fel egyéniségükből, áradt a szürkeség, az unalom a birodalom minden sarkából és minden nyelvén. Sokan menekültek az alkoholba, öngyilkosságba. Brezsnyev hírhedt háborús regényét, talán a legjellegzetesebb kordokumentumok egyikét aligha lehetett alulmúlni, s micso-da filológiai–történeti tenyészet burjánzott körülötte.

S láss csodát! Nagyon rövid időn belül mindez múlttá, alig hihető rossz álmommá vált, évről évre, hétről hétre, majd napról napra tűntek el a tilalomfák, tiltott témák, nyíltak meg örökre lepecsételtnek hitt archívumok; kerültek elő jól álcá-

zott rejtékhelyekről levelek, naplók, kéziratok. S felegyenesedhetett a mellébeszélésre kényszerített, penzumteljesítő nemzedék is. Láthatták, mivé lett a behemót ország terméketlenné vált óriási földjeivel, ócskavasteleppé rozsdásodott irdatlan iparnegyedeivel, holdbéli tájra emlékeztető lerobbant lakótelepeivel. A szibériai olajnak húsz éve még oly igen örvendező vogul Sesztalov rádöbbsent, hogy őseinek vadban gazdag erdői, halban gazdag folyói dúlt csataterré, mocskos pocsolyákká silányultak; s valamennyi nemzetiségi író és költő előtt nyilvánvaló lett, hogy sokáig dicsőített szűkebb hazájuk a Gulag színhelye, amelynek táboron kívüli lakói voltaképp éppolyan rabok, mint a szögesdrótokon belül szenvedő szerencsétlenek.

És mint Kelet-Európa országaiban szinte mindenütt, a szovjet nemzetiségek legtöbbször az írók észlelték föl legelőbb, jelezték, igényelték, majd követelték a változtatást, világosították meg népük számára a közelmúltat, fogalmazták meg a tennivalókat is. S az említettekhez hasonlóan többen tollukat is letették, és a gyakorlati politika mezejére léptek. Csak példaképp említem, hogy az osztjások kitűnő írója, J. Alpin s a vepszék tudós prózaírója, A. Petuhov tagja lett a szovjet parlamentnek. A már említett Sesztalov pedig egy személyben újság szerkesztésére és kiadására vállalkozott, a „*Fehér daru*” című lap eddig megjelent tíz száma mintha a kicsiny északi népek segélykiáltása lenne.

A finnugor népek írói és költői érzékelik, hogy külön-külön gyengék, s aligha kelthetik fel maguk iránt a világ figyelmét. Annak is tudatában vannak, hogy a finnugrisztika, ezen belül is a főként csupán a nyelvtudományt művelők szűk körű összejövetelei szinte semmit sem oldanak meg gondjaikból, s főként nem teszi publikussá a legszélesebb értelemben vett nagyközönség előtt: milyen körülmények közé kerültek, hogy élnek a finnugor nyelvcsalád tagjai.

Ezért is határozták el s kezdeményezték 1989-ben a mariföldi Joskar-Olában a Finnugor Írók Nemzetközi Szövetségének életre hívását. Már ezen az első összejövetelen felfigyelhettünk arra, hogy valami eltűnt a szovjet (az egykori szovjet) irodalomból–irodalmakból: el – a patetika, a kérkedés, a számokkal való büvészkedés, a citátumok rémuralma, s megjelent valami új is: a valódi kritika, a keserű számonkérés.

Döbbenetes tényeket tudtunk meg a személyi kultusz terrorja helyi vonatkozásairól, a még napjainkban sem leállított mérhetetlen környezetpusztításról, az esztelen rablógazdálkodásról.

1991-ben már a finnek vállalták a második finnugor írókonferencia megrendezését. A kis finnugor népek írói és költői közül nyolcvanvan vettek részt „*Az anyanyelv és szülőföldem*” című rendezvényen. Itt már domináltak a nyelv

és kultúra témái, de nem az eredmények (vannak-e ilyenek?), a tennivalók sokasága, a mérhetetlen mulasztások sora fogalmazódott meg az előadások jelentős hányadában. Az irodalom, akárcsak az első összejövetelen, itt is háttérbe szorult; az élet, a történelem, az aktualitások nyomultak előtérbe nyers valósággal.

Arra nincs mód, hogy az összességében biztató kezdeményezéseket, folyamatokat részletezzem, s egyenkint is szóljak a finnugor népek jelenlegi küzdelmeiről. De vitathatatlan, hogy mindegyiküknél napirendre kerültek a nyelvi-kulturális, de már a gazdasági-társadalmi problémák is. Nemcsak az ismert szovjet szimbólumok, címerek, szobrok vannak eltűnőben a nemzetiségi városok tereiről, az említett szabvány utcanéveket is felváltják az egyedi elnevezések; a szokványos folyóiratcímek „peresztrójkája” is megindult. Megemlítem, hogy például a „Vörös lobogó” című karjalai folyóirat új címe: „Karélia”; a „Molot” című udmurt irodalmi lap azonban ahelyett, hogy több évtized után visszavette volna eredeti, udmurt nyelvű címét, a „Kenes”-t, sajnos továbbra is „Molot” maradt.

Ez nem csupán külsőség. Tartalmilag is teljesen átformálódtak a lapok, az eddigi internacionalista maszlagot felváltotta az évtizedekig félreértelmezett, bünszónak nyilvánított nacionalista, szebb szóval – a nemzeti szellem: elfelejtett hagyományok idézése, a múlt kutatása, dokumentumok közzététele. Még evangéliumrészletek, zsoltárok is olvashatók – XIX. századi forrásokból. A korábban kiemeltetlen nevű, nacionalistának bélyegzett alkotók pedig már nyilvánvaló klasszikusok.

Akik eddig hangzatosan tagadták, sőt átkozták őket, most specialistákként lépnek fel, s a tiltott-titkolt életművek köré egész kutatócsoportok szerveződtek. Még nemzetközi konferenciát is hajlandók összehívni, miként ez például az évtizedeken át elmarasztalt, „idealista-nacionalista” komi tudóssal, íróval, filozófussal Kallisztrat Zsakovval történt – az idén októberben. Csak megemlítem, hogy könyvtáramban őrzöm a Komi ASzSZK ideológiai titkárnak hozzám intézett levelét 1980-ból, amelyben feddésben és kioktatásban részesített, mitöbb nacionalizmusban is elmarasztalt – nem először és nem egyedül – Zsakovról vallott és publikált véleményemért.

A nyelv, a kultúra, a nemzetiségi iskola kérdéskörén túl egyéb ügyekben is megnyilatkoznak nyelvrokonaink írói.

Több posztot és jogot követelnek például népük számára a helyi politikai intézményekben, állami apparátusban, keményen harcolnak a területükön kitermelt nyersanyagok hasznából való részesedésért. A hang, a stílus is új; szenvedélyes, indulatos, számonkérő – az elolvadó szovjet bürokrácia maradék csinovnyikái bizonyára nem hisznek a fülüknek!

Az aktuális publicisztika, a napi politikai harc azonban ott is elszegényítette a tényleges szépirodalmat; kevés a figyelemreméltó új alkotás – bármely műnemben. Ha kiürülnek a fiókok, törlesztődnek a régi adósságok – kik viszik tovább a lángot, át a szerelmet, őrzik a hagyományokat? A kérdés nem szemrehányó! Ezeknek a kis népeknek nincsenek (korábban sem lehettek) tényleges politikusaik, politológusaik, gondolkodói, ezeket a szerepeket költőknek és íróknak kellett átvállalniuk (ott is). Szükségszerűen is szellemi „mindenesek”; de meddig bírhatják? Továbbá: akad még ennél valósabb, elszomorítóbb tény! Bár voltaképp szabad a pálya, bármiről lehetne írni, riasztóan, szemmel láthatóan fogynak és szűkülnek a fórumok. Egyre kevesebb a papír, az utóbbi hónapokban döbbenetesen csökkent a folyóiratok példányszáma, terjedelme, a helyi kiadók egyre kevesebb mű publikálását tudják vállalni. A szegénység, a szűkösség válik most visszafogó erővé, ez lassítja vagy – hovatovább – állítja le a nemzetiségi élet, műveltség oly régen várt, időszerű kibontakozását. Kijelentő mondatomat kérdő mondatként is megfogalmazhatnám. Kedvet, erőt, tehetséget fogyaszt, koptat és tüntet el ez az új, eddig kevésbé tapasztalt helyzet. Kár itt a piac szót említeni. Olyan 70–50 év után, amit a világnak ezen a fertályán mindannyian átéltünk, a mindent megoldónak vélt piacra bízandó kultúrára, tudományra gyors elsatnyulás, nivócsökkenés, megsemmisülés vár.

8. S mit vár tőlünk, magyaroktól a nyelvrokonság? Legalább (de ennél nem kevesebbet) határozott politikai, erkölcsi, szellemi, tudományos támogatást – elfogultságoktól és beszűkültségektől mentesen. Ők is tudják, hogy a magyar a legnagyobb lélekszámú finnugor nép, amely ezeréves államiságával, írásbeliségével, egyetemes jelentőségű irodalmával, művészetével, tudományosságával világszerre elismertségnek és megbecsülésnek örvend. Tudják, hogy a magyarok jelentős szerepet vállaltak „felfedezésükben”, nyelvük – s részben – kultúrájuk világ elé tárásában. Nem lebecsülendő, amit eddig tettünk, de mára már kevés és csökkenő értékű. Egyenesen bántó, hogy még mindig csupán nyelvük búvárlása számít hivatalosan is bevett tudománynak, részesül igazi elismerésben; hogy életük egyéb vonatkozásai – mellékes érdekűek, hogy műveltségükről, irodalmukról magas tudományos fórumokon lehet lebecsülően nyilatkozni, minden értéket megtagadva tőle, negligálva a vele foglalkozó kutatást és kutatókat. Erre a legalább százéves múltra visszatekintő érthetetlen és elfogadhatatlan tudományos dölyfre, elfogultságra ezúttal jobb talán nem reagálnom. Nem hiszem, hogy Kelet-Európának a közelmúltig szovjet érdekszférába utalt népei elfogadnának egy olyan fajta „nyugati” véleményt, hogy valamennyi 1945 utáni szellemi produktumuk

(benne az irodalmak) csak afféle látszattervekenység eredményeként értékelhetők, szovjet mintára keletkezett pszeudokultúra termékeiként.

A nyelvrokonság ügyeivel való tényleges törődés, odafigyelés dolgában máris megelőzték bennünket a finnek (ösztöndíjasok hívása, küldése, a nemzetiségi tankönyvkiadás támogatása stb.), s elénk kerültek az észtek is. Az elmondottakhoz hozzáfűzhetem, hogy külön, hangsúlyosan szívükön viselik közvetlen rokonságuk, a teljesen elenyésző számú (s még látszat- „fügefalevelet”, valamiféle körzeti miniautonómiát sem kapott) rokonaik ügyét, a vepszék, a lívek, sőt a vótok s a szinten elfelejtett kolai-lappok helyzetére is odafigyelnek. Mindig is számontartották őket, a legendás hírű Ariste professzor név szerint ismerte a vót nemzetiség valamennyi tagját, s talán ezért is, még napjainkban is fölkelhet soraikban néhány adatközlő, kutatható nyelvük, műveltségük; a vepszék ötven év szüneteltetés után visszanyerték írásbeliségüket (megszűnt tehát az igaztalan és jellemző, ítéletet is jelentő szovjet minősítés: „írásbéliség nélküli nép”), a teljesen leírt, alig kétezer főnyi kolai-lappok pedig épp ezekben az években jutottak ismét tankönyvekhez, szótárhoz, soraikból pedig anyanyelven író költők is színre léptek. Mi pedig mint-ha hátrafelé mozognánk! Kulturális kormányzatunk meg nem bocsátható felületességgel, a jövővel mit sem törődve szüntette meg 1990 nyarán egyik legfontosabb világirodalmi folyóiratunkat, a Szovjet Irodalmat. Ha ennek címéből elhagyjuk a sokakban jogos viszolygást keltő „szovjet” jelzőt (rendkívül nehéz egyébként jó címet találni), s előítélet nélkül átpörgetjük a 15 évfolyam 80 füzetét, a világirodalom sehol máshol fel nem lelhető értékeire bukkanhatunk – anyanyelvünkön, kitűnő fordításban. Lett, litván, grúz, örmény és egyéb összeállításokra, s legalább négy önálló „finnugor antológiára”. Mindegyik kézikönyv, illetve tankönyv már az egyetemen.

Kiváló szakember- és fordítógárdánkra gondolva mindent el kellene követnünk, hogy a felégetett hidat gyorsan újjáépítsük (elfogadható elnevezéssel, kölcsönös erőfeszítésekkel, szponzorokkal). Ezek a keleti kapcsolatok – a korábbiól eltérő hangsúlyokkal, motivációkkal – mindig is fontosak lesznek számunkra. S ne feledjük – ismétlem – az Orosz Köztársaság területén él nyelvrokonaink többsége, akik tőlünk is segítségre számítanak. 1993-ban Magyarországon rendezik a Finnugor Írók 3. Nemzetközi Kongresszusát. Jó lenne, ha addig a hazai finnugrisztika szemléletben is megújulna, kiteljesedne; kiadóink és folyóirataink pedig kikészülődve az anyagi kátyúból a legnagyobb finnugor nyelvű néphez méltó módon fogadnák vendégeinket.

Egyszer s mindenkorra jegyezzük meg a kis finnugor népekről szólva: múltjuk, jelenük ismeretében esetükben nincs szó nacionalizmusról. Bármikor is ma-

rasztalták el őket (gyakran és könnyedén) ebben a bűnben, vétségben, a vád hamisnak bizonyult. Amiről mindig is szó volt, az ma is sokkal inkább nevezhető létmegőrzésnek. Ne feledjük el hát Kányádi Sándornak bevezetésként idézett sorait, nehogy azután értünk is megszólaljon majd ama ismeretes harang, amely pedig máris zeng-bong a vajdasági, az erdélyi és a moldvai magyarokért.

Aki nem ismerte és nem ismeri a saját bőrén a szovjet valóságot, jobb, ha csendben marad. Nincs egyén, család közösség, nép, nemzet, amelyet létében, szellemében, gerincén ne ért volna károsodás, bántódás. Érvényes ezúttal is a bibliai mondás: „Ne ítéld, hogy ne ítéltess!”

Igen tömören tudatosítsunk néhány általánosnak mondható tényt az oroszöldi finnugor népekkel kapcsolatban:

- legtöbbjüknek már a XVIII. századtól léteznek nyelvemlékeik;
- 1917 előtt általában több tucat, ritkábban 100–200 önálló kiadvány jelent meg nyelvükön (néhánykor a nyelvjárásokat is figyelembe véve). Természetesen cirill betűkkel! A történelem, a kultúrkör és a lehetőségek ismeretében ezen nem szükséges felháborodni;
- a XIX. században, kifejezetten a nemzetiségek számára külön intézményeket hoztak létre, misszionáriusképzőt, tanítóképzőt, iskolákat. (Természetesen russzifikációs szándékkal.);
- a XX. század első éveiben világi kiadványok, évkönyvek majd újságok is megjelenhettek már e kis nyelveken;
- a tudományos kutatások (statisztikai, földrajzi, néprajzi, történeti szempontból) az orosz hivatalosság magas szintjén már a XVIII. századtól rendelkezések, s a publikációk számában is figyelemreméltóak e népek kapcsán.

A felsorolt tételek láttán különösebb manipulációról, főként hamisításról nem szólhatunk – csupán óvatos fenntartásokról. Ennyit a Forradalom előtti múltról.

Egyébként pedig nagyon vigyázzunk a számokkal. Nyilván már a cári időkben sem volt idegen eljárás a kozmetikázás, a pravoszláv egyház és az állami hivatal az oroszosítás jegyében (a családnevek XIX. század elején történt kényszerű oroszosítása, a „pogányság” következetes üldözése végrehajtásával) jelentősen növelhette a szükséges szám- és százalékarányt; igen kevés változtatással – de sokkal gátlástalanabban vette át és alkalmazta ezt a gyakorlatot a Párt, és ölelt bele az orosz nép, nyelv és kultúra kebelébe újabb és újabb orosz név viselésére készített nemzetiségi milliókat. Csak újabban derül fény apránként arra, hogy milyen tömegű oroszoknak, szovjet-oroszoknak tartott híresség volt tatár, csuvas, mordvin

stb. származású. Maguk az érintettek is mélyen hallgattak „gyökereikről”, ne kérdezzük, miért.

Túlságosan nagy és összetett témáról kell beszélnem – röviden, szükségszerűen elnagyoltan, kihagyásokkal. Az állítások mögött adatok sokasága rejlik. Évtizedek szovjet szakirodalma, szépirodalma, s főként a szóbanforgó finnugor népektől kapott, beszerzett információk tömkelege. Mivel ellentmondások, rendszerezésük sem egyszerű. Mégis – főként tudományos kiadványaik és irodalmuk tanulmányozásával – viszonylag megbízható kép alkotható nyelvi és kulturális helyzetükről, küzdelmeikről.

Ez így egyszerűnek és logikusnak látszik, de ha külön-külön s aprólékosabban végigtekintjük e népek és egységek történetét – érzékelhetünk bizonyos tendenciát. A szocialista lét 70 esztendeje során többször is módosultak az ún. határok, az elnevezések, nőtt a városok száma – együtt a betelepülő orosz lakossággal, s fokozatosan csökkenni kezdett – az összlakossághoz képest – a köztársaságnak nevet adó nép, az anyanyelvet beszélők és megvallók lélekszáma. De nézzünk egy jellemző konkrétumot: Udmurtia oroszos csengésű fővárosa, Izsevszk a harmincas évek elején átmenetileg udmurttá, Izskarrá vált, majd két év után – félresöpörve a helyi nacionalizmust – vissza Izsevszkké, majd később pedig – s higgyünk a fülünknek – 1984-től 1987-ig a proletár internacionalizmus nevében, jegyében – még a leglelkesebb helyi bolsevikokat is meghökkentve – Usztyinovvá. Megnyugtatóként: most már megint – Izsevszk.

A kisebb finnugor népek irodalomtörténete

(Tézisek)

A kisebb finnugor népek irodalmi csaknem egyidősek ezen irodalmak kutatásával. Természetesen – a kezdeti időszakot illetően – az irodalom és a kutatás szót is idézőjelbe kell tennünk. A kutatásban el kell különítenünk a hazai, saját-nak tekinthető megnyilatkozásokat, illetve a külföld érdeklődését, észrevételeit. A továbbiakban csupán a saját (másként: a nemzetiségi, oroszföldi) eredmények-ről szövegek, távolról sem a teljesség igényével. Mindenekelőtt nyilvánvaló: miként az irodalom, olyképp (de más megközelítésben) az irodalomtörténet-írás is kor-szakolható.

*

1. Az 1917 előtti publikációk száma igen csekély, de rendkívül fontos (például a komi I. Kuratov, K. Zsakov írásai).
2. Az 1917 utáni időszak nem egyszerűsíthető le például a húszas évekre, a személyi kultusz és a pangás évtizedeire. A szaktudomány kialakulását önmagá-ban is nyomon kell követni.
3. Az ezideig tanúsítottnál sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek például az anyanyelvű tankönyvek, a helyi újságok, folyóiratok, tudományos sorozatok irodalomtörténeti vonatkozású cikkei.
4. Az ötvenes évek közepétől számítható az első tényleges, önálló irodalom-történetek megjelenése (az egy kaptafára készült, vulgármarxista szemléletű *Ocserki-k*), amelyeket egy vagy két önállóbb, színvonalasabb kiadvány követ később nemzetiségi nyelven és/vagy oroszul (például az udmurtoknál).
5. Az irodalomtörténet kutatásában igen jelentős eltérések mutatkoznak mord-vin–mari–udmurt–komi–permják vonatkozásban. Az okokra nem térek ki.
6. A legnagyobb kérdés: a peresztrojka, a glasznosztj, majd a Szovjetunió fel-bomlása után mi a jövője Oroszország népeinek, a nemzetiségi kultúráknak?

*

(Előadás)

Az a Nemzetközi Finnugor Kongresszus, amelyen 1995-ben a finnországi Jyväskyläben közel ezren részt veszünk, immár a nyolcadik a finnugristák nagy rendezvényei sorában. 1960-ban, 35 éve találkoztak először hasonló keretek között a finnugrisztika különböző ágainak művelői, 35 éve most immár nyolcadszor adunk elő a finnugor irodalmakról is – tanúsítva ezen szellemi, szó- és írásbeli képződmények fejlődését, kutatásuk indokoltságát, imponáló eredményeit.

A Nemzetközi Finnugor Kongresszusok áttekintő értékelését előbb-utóbb el kell végezni, hiszen a következő, a IX. rendezvénnyel az új évezredbe lépünk.

Külön is szólni kell a nagy tudománysszakok alakulásáról, perspektíváiról. Sajátosnak mondható e körben az irodalomtudomány sorsa – különös tekintettel az elhangzott előadásokra, illetve ezek publikálására.

Az eddigi 8 kongresszus vonatkozó szövegeiből (lásd a programfüzetet, a tézisgyűjteményt és a tényleges köteteket) az első kongresszus (Budapest, 1960) idevágó anyaga teljes, a másodiké (Helsinki, 1965) a jelzett hat szövegből csak hármát tartalmaz, a harmadiké (Tallinn, 1970) – a régészettel, a néprajzzal együtt egyáltalán nem jelent meg, a negyedikéből (Budapest, 1975) csupán az irodalmi kötet nem látott napvilágot, az ötödiké (Turku, 1980) teljesnek mondható, a hatodiké (Sziktivkar, 1985) igen hiányos, a hetediké (Debrecen, 1990) megint teljes, a nyolcadiké (Jyväskylä, 1995) viszont hiányos, következetlen (legfeljebb részben tartalmazza például a szimpóziumok anyagát).

Ebből a felsorolásból is érzékelhető, hogy a legnagyobb vesztes a finnugrisztika legfiatalabb diszciplínája, az irodalomtudomány.

Ma még közel 20 élő finnugor (uráli) nyelv és nép kutatható – a helyszínen is, múltjuk és műveltségük feltárásában most már saját kutatóikkal maguk is egyre nagyobb részt vállalnak.

Téziseimben jeleztem, hogy előadásomban megszorításokkal élek. Nem szölok tehát például a kis finnugor irodalmak korai megnyilatkozásairól, így a XVIII. századi mari és udmurt versekről, nyelvemlékeik mibenlétéről, történetéről, miként a XIX. század első felének egyházi jellegű fordításairól, világi témájú kiadványairól, tankönyveiről sem. Nem hallgatom el azonban azt a többször hangoztatott véleményemet, miszerint az említett „írásokat” az adott irodalmak szerves részének tartom.

Az ún. szépirodalom, a műköltészet, a szerzőhöz is köthető (bár részben titkolt, álnéven vagy oroszul megjelentetett) alkotások genezise – a kisebb finnugor népeket illetően – a múlt század második felére, illetve a századforduló időszakára tehető.

1. Az „irodalmárok” előtt ismert adatok felsorolásától eltekintek, s inkább arra az ezideig kellő figyelemre nem méltatott körülményre figyelmeztetnék: az „irodalomalapítók” szinte kivétel nélkül egyben népük első originális tudósai, néprajzosok, történészek, nyelvészek – valamint irodalomkutatók is. Csak neveket említek. A komi I. Kuratov, G. Lytkin és K. Zsakov teljesítményéről, az udmurt G. Verescsagin életművéről, a mari Űpömarij kezdeményezéseiről manapság egyre többen írnak. (Őszintén meg kell vallanom, hogy ezen a területen az én kutatási lehetőségeim – Budapesten – nem mérhetők a szóban forgó népek helyben élő filológusainak ismereteihez, információihoz. De ez természetes és így helyénvaló!)

Különösen gazdag a komi filológia és irodalomtörténet múltja. Ivan Kuratov tudományosan is felfedezője (s egyben „megénekelője”) anyanyelvének, Grigorij Lytkin népét és nyelvét már rendszerben, tudományos megalapozottsággal szemlélteti, Kallisztrát Zsakov pedig már méltatja is elődeit, miközben tovább tágitja, mélyíti a komi irodalom perspektíváit. Grigorij Verescsagin kötete az udmurt könyvekről, Űpömarij cikke a mari könyvekről szintén a kezdeteket jelzi az említett népek irodalomtudományában.

2. Az 1917-es év mibenlétéről, minősítéséről most ne essék szó. Aligha vitatható azonban az az állítás, hogy világtörténeti korszakhatár, s ugyancsak döntő fontosságú állomás a finnugor nyelvű irodalmak történetében is. Megítélesem szerint az ún. „szovjet kor” kultúrájában a húszas évek jelentik a legszínesebb, leggazdagabb időszakot. A nemzetiségi irodalmakat illetően talán csak ekkor jogosult evolúció helyett revolúcióról beszélni. Csupán két nevet említek. Vaszilij Lytkinét (Ilja Vaszét), aki 1926-ban rendkívül tartalmas, filológiai szempontból is gondos, pontos antológiát állított össze „Komi írók” címen. – Gerd Kuzebaj finn, német, magyar, orosz és udmurt nyelven publikált cikkei az udmurt irodalomról és folklórrol szintén meghaladják pontosságban, adatgazdagságban korának szintjét. A két említett költő–tudós tevékenysége – népük szellemi jóváértésének érdekében – komoly perspektívákkal biztat. Ez az út azonban a harmincas évek elején lezárult, az említett személyeket ekkor az ún. SZOFIN összeesküvés vádjával

21965

ként letartóztatták. Gerdet 1937-ban kivégezték, Lytkin több mint húsz évnyi börtön, láger és száműzetés után térhetett vissza a „tudományos közéletbe” és a „gyermekirodalomba”.

3. Témámat illetően nem kívánom minősíteni a szovjetunióbeli 30-as és 40-es éveket. (Erre korábban több cikkben és könyben is kísérletet tettem.) Mellőzve az elmarasztalást, saját magamat is figyelmeztetnem kell arra, hogy a legnehezebb, legtragikusabb éveket is átvészelték a finnugor népek. Bár elvesztették legjobbjaikat; több száz könyv jelent meg, iskolák, főiskolák, kutatóintézetek, színházak, nyomdák nyíltak, újságok, folyóiratok, sorozatok indultak útjukra egy-egy nép anyanyelvén. Iskolai tankönyvekben s tudományos kiadványokban irodalmi áttekintések, értékelések is napvilágot láttak. (Igaz, ma már szinte elolvashatatlan vulgárszociológiai köntösbe öltöztetve.) A jövő irodalomtörténészei mindazonáltal aligha mellőzhetik kutatómunkájukban e korszak kiadványait, így például az udmurt *Molot*, a komi *Vojviv kodzuv*, a mari *Oncsiko*, a moksa *Moksa* és az erza *Szjatkó* című irodalmi–művészeti periodikákat. A tudomásul nemvétel éppen akkora és olyan hiba, amilyent a „cári idők” egészével kapcsolatban gyakoroltak a „személyi kultusz” vakságra és dogmatikus ítélkezésre nevelt, készített helyi tudósai.

4. A Sztálin halálát követő éveket az „olvadás” szóval szokás jellemezni, az SZKP XX. kongresszusa pedig konkrét korszakhatárnak tekinthető. Ekkortól a – korántsem teljes – rehabilitációs eljárásoknak köszönhetően kiegészülhettek a megcsönkített kultúrák, irodalmak. A hatalmas ország nemzetiségi irodalmairól megszülettek az első önálló monográfiák – de központból irányítva, egységes (változatlanul átpolitizált) szemlélettel és – orosz nyelven. Az így is rendkívül hasznos ún. *Ocserk*-ek (Vázlatok) sorozatát hamarosan nemzetiségi irodalmi életrajzi kislexikonok követték – ugyancsak fontos tudnivalók sokaságával. Voltaképpen ekkor léptek színre e népek első valódi irodalomtörténészei is, akik tudományos fokozatot is szerevezve évtizedekre meghatározó alakítói szűkebb hazájuk irodalomtudományának. (Név szerint is megemlítem itt az udmurt Foma Jermakovot, a komi Konsztantyin Mikusevet, a mordvin Nyikolaj Cserapkint, a mari Kim Vaszint és a karjalai Eino Karhut. – Tudom, hogy jóval több nevet kellett volna felsorolnom, de nem névsorolvasásra vállalkoztam.)

Ezt a nyitást követően, de már nem az egyöntetűség jegyében a finnugor népek többségénél sorra jelennek meg jelentős, fontos szerzői és műfaji monográ-

fiák, részösszefoglalások, életműkiadások, panorámát adó antológiák, többségük oroszul; de nemzeti nyelven is. Feltűnő a szerzői önállóság jelentkezése, fiatal és felkészült tudósok színrelépése. Jelentős eltérések mutatkoznak már a felfogást, a szókimondást, a „pártszerűséget” illetően az egyes népek irodalomtudományi teljesítményei között. Külön is öröndetes, hogy (jórészt) nagy antológiákban, résztanulmányokban, de egyre több szó esik ekkoriban már az Urálon túli finnugor népek (a manysik, a chantik és a nyenyecek) irodalmáról is.

5. Az „objektivitás”-t illető eltérések magyarázatát meg sem kísérem. Azt azonban nem hallgathatom el: ítélni és kritizálni sokkal könnyebb távolról és kívülről. Magam is éltem a Szovjetunióban öt teljes esztendő, igaz, nem Sztálin, hanem Brezsnyev érájában. Tényszerűen tudom, hogy az üldözöttek nyomában loholó üldözők voltaképpen maguk is üldözöttek voltak. Még Szolzsenyicin sem tudta kellő módon érzékeltetni azt a kiszolgáltatottságot, azt a retteget, bizalmatlanságot, amely létrehozta az „ember embernek farkasa” miliőt.

A mondottak tudatában inkább csak jelzem, hogy szerintem a mordvin (a moksa és az erza) irodalom 1917 előtti eseményeiről keveset írtak. Úgy látom, hogy az enciklopédikus tudású mari Kim Vaszin nyomában mintha nem mutatkoznának fiatalabb és fiatal irodalomtudósok. A kitűnő permják Vera Pahorkova munkásságának lesz-e folytatója? – Külön-külön önálló feldolgozást érdemelve, igényelne már a manysi, a chanti és a nyenyec irodalom is! Mindegyiknek vannak nagy személyiségei. A manysi Juvan Sesztalov több mint 50 kötetével világszerte ismert szerző. Mégis kevés és elégtelen, amit az egészen kis lélekszámú finnugor népek kultúrájában lejátszódó folyamatokról ezideig közreadtak. Túlságosan „egybeolvasztották” a „népek kohójának” egyedi figyelemre is számottevő tagjait.

6. Az ún. „stagnálás” évei szinte többet ártottak a Szovjetunióban élő népeknek, mint a „személyi kultusz” periódusa. E tétel Kelet-Európa más térségeiben, országaiban is igaznak bizonyult.

1985 és 1991 között fokozatosan és békésen felmorzsolódott az ún. „szocializmus”, az aktuális történelemből kiiktatózott a „szovjet” jelző. Mindannyian sokat vártunk az ún. peresztrojkától, a glasznosztától, a gyorsan elsüllyedő totalitárius rendszer megszűntétől.

Kétségtelenül kaptunk is valamit az új világtörténeti fordulattól, a háború és forradalom nélkül kiizzadt, kikínálódott új korszaktól.

Szűkebb szakterületünket illetően valóságos gátszakadás történt. Évtizedekig szupertitkosként kezelt dokumentumok tömkelege árasztotta el a piacot. Régen nem szenzáció már egy Trockij- vagy Buharin-monográfia vagy a Lenin bűneit taglaló írás. Írók sokasága lett politikus (vagy kezdett politizálni), de már érzékeljük: a ránk szakadt nagy szabadságban vészes gyorsasággal semmisül meg a kultúra. Benne az irodalom is. A finnugor irodalmak is. Nem kivétel a 15 milliós magyar nép ezeréves irodalma sem. A bekövetkezett fordulat túlságosan meredeknek bizonyult, következményeit s a közvetlen jövőt nem lehet látni. A könyvkiadók összeomlottak, a művészeti-irodalmi szervezetek felbomlottak, megszűnt az írók, költők, tudósok korábban államilag biztosított lét- és anyagi biztonsága. Gondolataikra és műveikre sem tart most igényt az elszegényedő társadalom. Rengeteg a magánkiadású könyv, de nem ad jövedelmet; meghökkentően sok az új sajtótermék, amiben nyoma sincs versnek, irodalomnak. Hogy mi a teendő? A valódi alkotók minden időben tudták a feleletet. Ezért volt, van – s ezért lesz is! – irodalom. A készülő művek és könyvek megvárják sorsukat. Majdani megjelenésüket.

Bízom abban, hogy a finnugor nyelvű irodalmaknak is (kivétel nélkül mindegyiknek) van jövője. Fenn kell maradniuk, őrizniük, fejleszteniük kell szép örökségüket: népük hagyományait. Anyanyelvük fenntartása és továbbfejlesztése is része „feladataiknak”.

A finnugor népek és nyelvek a finnugrisztika tudományával együtt a harmadik évezred küszöbére érkeztek. Jó lenne azt békében megérni, a fejekben és a lelkekben is rendet teremteni, s tisztultabb szemlélettel, a szakma minden ágát és eredményét elismerve, a problémákat tisztázva találkozni 2000-ben, a IX. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson.

1994–1995

Ismét a finnugor eposzokról

1985-ben – az Ős-Kalevala megjelenésének 150. évfordulóján – emlékeztető konferenciát szerveztek finn kollégáim Turkuban.¹ Magam az ún. kis finnugor népek eposzairól, eposz-kísérleteiről szoltam. Megemlítettem, hogy a téma kutatásának számos történeti, politikai, filológiai akadály van. Azt a meggyőződésemet is hangoztattam, hogy az „eposz ügye” – különféle prognosztizációk és bölcsnek vélt megfontolások ellenére – a jövőben is fontos témája marad a finnugrisztikának (és általában véve: a tudománynak).

Szubjektív emlékem, hogy a feledhetetlenül szép turkui napok pauzáiban a televízióban mintegy tanúja voltam a szerencsétlen szovjet pártfőtítkárr, K. Csernyenko utolsó fellépéseinek. Akkor sem voltam jó, nem is gondoltam tehát, hogy a világtörténelmet átformáló változások előtt állunk. – Nem földadatom M. Gorbacsov éráját értékelni, a peresztrojka, a glasznosztjy mibenlétét taglalni, de a tény – tény, a Szovjetunió összeomlott. És vele együtt szétesett az ún. „szocialista tábor” is. Mindez még napjainkban is aligha felfogható jelentőségű fordulat a politika, a történelem stb. számára, de nagy talány, kihívás a mi piciny szakmánk, a finnugrisztika – s ezen belül a finn–magyar–finnugor folklorisztika művelői számára is. — Ne essünk azonban eksztázisba az örömtől, a látszólagos demokráciák beláthatatlan távlataitól. A felszabadult archívumok irattömege anarchiával fenyeget, a mindenütt növekvő gazdasági nehézségek a kutatást és a publikálást rendkívüli mértékben megnehezítették, olykor lehetetlenné tették.

A finnugor eposzokról 1996-ban természetesen jóval többet mondhatok, mint tíz évvel ezelőtt, de a hiányokat, a gondokat is jobban látom most, mint akkor.

Többek között ezért is csupán inkább számbavételére vállalkozom ezúttal – a turkui rendezvényt követő adatokkal, azaz egykori előadásom² kiegészítésére. Talán lesz egyszer lehetőségem a részletesebb elemzésre, értékelésre is. A megadott képet azzal próbálom ugyanakkor teljesebbé tenni, hogy szót ejtek a nagy eposzokról, a Kalevaláról és a Kalevipoegről is – de csupán magyar vonatkozásban. Bevezetésem azzal zárom, hogy a finnugor (uráli) eposzokkal összefüggő örvendetesen gyarapodó eseményeket (felfedezéseket, kiadásokat, szakirodalmat) egyetlen kutató napjainkban már aligha tudja számon tartani. Törekvéseiben

azonban nem csupán képességeinek és idejének korlátozottsága gátolja, hanem az egyre nehezebb, képtelenebb feltételek a könyvek beszerzésében, a tájékozódásban.

A témát a Kalevalával indítom. Ennek a nagy alkotásnak immár öt (!) teljes, önálló, külön fordítása olvasható magyar nyelven. Sente Imre viszonylag kevésbé ismert vállalkozása 1987-ben jelent meg Münchenben.³ Tolmácsolásában a mű értelmezése, belső tagolása, a poétikai, verstani, stilisztikai felfogás sokkal több figyelmet érdemelne, mint amennyiben részesült. Ezt az átültetést alig ismerik Magyarországon, a szakkönyvtárakban sem található meg!

1985-ben (a turkui konferencia után) jelent meg magyarul a második – a ténylegesen teljes! – Kalevipoeg.⁴ (Ez tehát azt jelenti, hogy a Bán Aladár-féle 1928-as fordítás – nem B. A. hibájából – hiányos volt.) Az új kiadás Bereczki Gábor rendkívül igényes, pontos nyersfordítása alapján Rab Zsuzsa munkája nyomán öltött költői formát.

Erről a két nevezetes opuszról az elmúlt tíz évben fontos írások is napvilágot láttak Magyarországon. Ami azonban ténylegesen jelentős és perspektívát kínál a nemzetközi finnugrisztika és folklorisztika számára, az Voigt Vilmos doktori értekezése a balti-finn folklóról.⁵ Remélem, hamarosan könyvként is olvashatjuk például finnül, észtül, németül és oroszul. Nem ártana, ha olykor az angol és amerikai kollégák is rákényszerülnének elolvasni valamely szakirodalmat (és szövegeket) nem az anyanyelvükön!

Mindazonáltal még ezen a jól ismert (s kellően feltárttnak vélt) balti-finn területen is érhetik komoly meglepetések az érdeklődőt, sőt, a szakma legkiválóbb művelőit is. Amikor Jyväskyläben 1995 augusztusában (a finn rendezők ajándékeként a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus résztvevői számára) kézbe vettem a szetu népeposzt, a *Peko*-t, valósággal megrendültem.⁶ Megvallom, a nagy örömről, meglepetésről túl megnyugvással állapítottam meg: az irodalom- és a folklórtudomány (főként -elmélet) egyes divatos nagyságai (több mint száz éve folyamatosan) túl korán temették az eposzt (együtt a folklórral, a népművészetrel), illetve nyilvánították „korszerűtlennek” stb. A Seppo Suhonen és Paul Hagu szerkesztésében kiadott 8 ezer soros művel a szetu Anne Vabarna neve Arhippa Perttunen és Larin Paraske neve mellé került, a tudós világ pedig készülhet egy új jelenség magyarázatára, az ún. „rendelésre” születő-készülő eposz, illetve más folklóralkotás értelmezésére. Szép és elgondolkodtató feladat!

Az eposz kérdéskörében mindazonáltal Mordóviában történt a legtöbb figyelemre méltó esemény az utóbbi tíz esztendőben éppúgy, miként a korábbi évtizedekben. (Ezekről és ezekből azonban csak napjainkban kerülnek elő újabb valós adatok, dokumentumok.) 1985-ben beszéltem már a V. Radajev összeállította *Szijaszar* című eposzról, amely nagy vitát váltott ki a mordvin folkloristák és irodalmárok között. V. Radajev – a kilencvenes évek elején halt meg – rendkívüli munkabírási, nagy tudású költő–tudós volt, aki 1991-ben tette közzé *Tjustja* című 204 lapos poémájának (= eposzának) első részét.⁷ (Az esetleges második rész sorsáról semmit sem tudok.) *Tjustja* vagy *Tjustján* – szemben *Szijaszar*al – a mordvin folklórnak (és történelemnek) talán a legismertebb személyisége. Radajev 1500 példányban megjelent kötetének értékelése a jövő feladata.

Hosszú évek óta tudtam arról is, hogy több mordvin költő és tudós együttműködésével (közel 15 személyről van szó!) – hiteles mordvin folklórszövegek felhasználásával – készül egy „kollektív” mordvin eposz is, *Masztorava* ('Földanya') címen. A munka folyamatában számos részletet láttam is az erza nyelvű *Szjajtko* ('Szikra') című irodalmi folyóiratban. 1994-ben aztán imponálón szép, nagy alakú könyben, 492 lapon, erza nyelven, 3 ezer példányban, Szaranszkban, napvilágot látott a régen várt eposz Alekszandr Markovics Saronov irányításával.⁸ Ő külön is hangsúlyozza, hogy a mű alapját az erza mítoszok, epikus énekek és mondák mellett a nevezett műfajok moksa megfelelői képezik. Ezúttal csak a következő észrevételeket teszem: ezzel a művel kapcsolatban is tapasztaltam (éppen Jyväskyläben, 1995 nyarán) a mordvin folkloristáknak azt a nagyon erős tartózkodását, sőt elutasító magatartását, amelyhez hasonlóra a korábbi eposz-kísérletek kapcsán is felfigyeltem például A. I. Maszkajev⁹ és A. S. Boriszov személyes megjegyzéseiben, műveiben. Magam sokkal összetettebb és nehezebb ügynek látom a moksa és erza egységes mordvin nyelvvé, néppé nyilvánító törekvését, amely főként nyelvész kollégáink részéről (Bereczki G., D. Gheno, Zaicz G., Keresztes L.) megnyilatkozásaiban jelentkezik.¹⁰ – És még valami. A sztálini önkény üldözöttjévé vált igen népszerű erza Jakov Kuldurkajev (1894–1959) költő *Ermez* című poémáját (1935)¹¹ napjainkban ismét kiadták. A kortársak jelentős alkotásnak tartották, hatvan évvel később ismét könyvsiker. Sajnos, nem sikerült még a birtokába jutnom.

1985-ben röviden szoltam már a komi-zürjén Kallsztrat F. Zsakov *Bjarmia* című eposzáról. Azóta Zsakov a komi múlt és kultúra klasszikusává növekedett,

hamvait is hazahozatták Rigából. Egyre több Zsakov-kutató jelenik meg a színen, konferenciákat szerveznek róla, műveiről. Orosz nyelven írt eposzát komira fordítva közreadták a *Vojvün kodzuv* ('Északi csillag') című irodalmi lapban, majd bilingvis (orosz–komi) kiadásban 1993-ban önálló kötetben is publikálták.¹² Az előszót – utolsó munkájaként – a kiváló komi folklorista, az 1993 januárjában elhunyt A. K. Mikusev írta. Ő a szerzője egyben a finnugor folklórkutatás egyik legjelentősebb munkájának, az 1987-ben publikált „*A komi népi eposz*” című terjedelmes könyvnek.¹³ Erről pedig annyit jegyzek meg, hogy a többször jelzett terminológiai zavar veszélye itt is fennáll (az eposz itt „epikus ének” jelentésben értendő). A másik észrevétel: a szerző itt sem említ fontos magyar előzményeket, például Vászolyi Eriket, a komi epikus énekek tényleges felfedezőjét.¹⁴ Vászolyi írta egyébként a legjobb történeti–nyelvészeti fejtegetést a *Bjarmia* szó problematikájáról is.¹⁵

És még a hanti eposzról szólnék. Vértés Edit osztjakológiai munkássága jól ismert a szakmai körökben, 1985-ben is említettem vélekedését a kis szibériai nép epikus alkotásairól. 1986-ban T. Lovas Rózsa fordításában – önálló kötetben – „*Nászutazás*” címen német nyelven is megjelentette az eposznak vélt ötezer soros éneket.¹⁶ – Mintegy hat éve él és dolgozik a hantik között a kitűnő folklorista, néprajzos és nyelvész, Schmidt Éva. Az ő – eddig még nem publikált – gyűjtéseiben is akadnak több ezer soros nemzeti énekek (történelemtől, szokásoktól). Természetesen improvizációkról van szó, az énekesek között több a született költő, s a magnetofonszalagon rögzített szövegek csekély formálással eposszá alakulhatnak. De fogynak és halnak a tanult, tudatos költők, akiknek a száma ma szerte Oroszországban kevesebb, mint 10–12 éve. Az okokról nem szölok, nem óhajtok politizálni, történeti, szociológiai, pszichológiai fejtegetésekbe bonyolódni.

A többi finnugor népről, illetve eposzkísérleteik fejleményeiről azért nem beszélek most, mert adataim nagyon hiányosak, s inkább sejtem, mint tudom, hogy például az udmurt eposz (Hudjakov munkássága)¹⁷ is újdonságot ígér a friss források birtokosának.

Szemlémet a következő megállapítással zárom: miként a Kalevala és a Kalevipoeg, úgy a többi finnugor eposz is mindig élő, fontos és aktuális olvasmánya és témája marad a létrehozó népeknek és a velük foglalkozó tudományoknak. Az elhalni, felejtődni látszó folklórműfajok, a szinte eltűnt vagy megkopott előadás-

mód is megelevenedhet valamely ihletésre, felkérésre, rábeszélésre, megrendelésre, miként erre – mások mellett és többek között – igen figyelemreméltó cikkében Vászolyi Erik is utal.¹⁸

A „feltámadás” és a „feltámasztás” újra és újra bebizonyosodó esetei, tényei éltetik bennem a reményt, hogy az eposszal kapcsolatos vélekedésem nem pusztán frázis, tudóskodó hipotézis.

Jegyzetek

1. *Kalevala ja maailman eepokset*. Helsinki, 1987 (KSV 65.)
2. Péter Domokos: *Uralilaisten kansojen eeposhankeet*. (Id. az 1. alatt, 261–271.)
3. *Kalevala*. A Nemzedékek és a Nemzetőr közös kiadása. München, 1987. 377 l.
4. *Kalevipoeg*. Eszt hősnék. Budapest, 1985
5. Voigt Vilmos: *A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része*. Budapest, 1995 (kézirat)
6. *Peko*. Setu rahvuseepos. Kuopio, 1995. 224 l. (Snellman-Instituutti, A-sarja, 1995/18)
7. В. Радаев: *Тюштя: Ёвтамот*. Саранск, 1991. 208 с.
8. *Масторава*: Восемнадцать сказаний о народе эрзи и мокши. Написано на основе ... Шароновым А. М. Саранск, 1994. 496 с.
9. А. И. Маскаев: *Мордовская народная эпическая песня*. Саранск, 1964. 438 с.
10. *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*. Red.: Gábor Zaicz. Budapest, 1995. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes, 17. (Az MTA Nyelvtudományi Intézete)
11. Я. Я. Културкаев: *Эрмезь*. Саранск, 1935
12. К. Жаков: *Биармия*. Составление, послесловие и комментарии А. К. Микушева. Сыктывкар, 1993. 310 с.
13. А. К. Микушев: *Коми народный эпос*. Москва, 1987. 686 с.
14. Vászolyi Erik: *Eszaki zürjén epikus énekek*. Ethnographia 78, 1967. 438–451.
15. Vászolyi Erik: *Zürjének, Perm, Bjarmia*. (Nyelvtudományi Közlemények 69, 1967. 283–311.)

16. *Braufahrten*. Ein ostjakisches Heldenepos. Deutsche Übersetzung von Rózsa T. Lovas. Einleitung von Edith Vértes. Hamburg, 1986. 166 l.
17. Д. А. Яшин: *Удмурт фольклор*. Дышетисьёлы пособие. Устинов, 1987. 150 с. – *Проблемы эпической традиции удмуртского фольклора и литературы*. Устинов, 1986. 134 с.
18. Vászolyi Erik: *Nunc est bibendum*. In: Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Budapest, 1996. 254–259. (Uralisztikai Tanulmányok 7.)

Budapest, 1996

*A dilettantizmus térhódítása napjainkban Magyarországon**

A humán tudományok közül az átlagosnál nagyobb érdeklődés övezi a nagy-közönség (vagy az ún. átlagolvasók, iskolázottak, műveltebbek stb.) körében a nyelvészetet és az őstörténetet.

Az okok közül a lényegesek azon körülmények között keresendők, hogy:

1. az anyanyelv mellett valamely idegen nyelvvel (vagy többel is) egyre többben ismerkednek meg (az iskolában, a szomszédos országokban élve, a külföldet járva);

2. a rohanó és szürkének bizonyuló jelennel szemben érdekesnek, színesnek, titokzatosnak látszik a múlt, főként az adatokkal, konkrétumokkal sokkal nehezebben megközelíthető régmúlt.

Tekintettel arra, hogy a két egymástól látszólag távol eső téma (iskolai tantárgy, tudományos diszciplína) ugyanakkor össze is kapcsolható, hisz a (magyar és finnugor) őstörténet legfőbb forrása a nyelv, a valódi tudomány és annak művelői mellett – főként azonban ellenükben – rohamosan növekszik az áltudományos megnyilatkozások halmaza, a dilettáns nyelvészek és őstörténészek száma.

Voltaképpen így volt ez a múltban is, a tényleges szaktudományok viszonylag késői kialakulása előtt. Akkor azonban ez tökéletesen érthető jelenségként létezett, az ősi nyelv- és a múltkutatók táborában még nem különült el az igazi és a hamis. (Táborról, persze, túlzás beszélni, hisz például a 18. században igen csekély volt a tudósok, kicsiny az olvasni tudók és elenyésző a könyvek száma is!) Ekkoriban éppen a „hivatalos” krónika- és grammatikaírók pendítettek meg először helytelen nézeteket (például a hun–magyar azonosságot, a héber–magyar nyelvrokonságot stb.). A maguk idején helytálló megállapításoknak számítottak ezek Európa-szerte is egészen a tények feltárásáig, a valódi ismeretek megjelenéséig (azaz Sajnovics könyvének publikálásáig 1770-ben, a történeti források pontos értelmezéséig a XIX. században).

* A kézirat nyomdábaadását követően megjelent a Magyar Nemzetben (1996. 8. 5.)

A tévesnek bizonyuló régi állítások azonban immár tévtanokká süllyedve rendkívül virulensekké váltak, a bennük rejlő egzotikum, titokzatosság, távlat biztatóbbnak, vigasztalóbbnak, felemelőbbnek ígérkezett, mint a szaktudomány feltárta kopárnak, fantáziátlanok látszó igazság.

Mindezt rendkívüli mértékben felerősítették a történelem eseményei, negatív fordulatai (Magyarország hanyatlása, a török, majd német uralom, az elvesztett szabadságharcok, Trianon, a szovjet megszállás).

Még politikai színezetet is kaphatott a tudományellenesség: a Habsburg-uralom, majd a szovjet rendszer kényszerítette ránk a nem kívánatos ún. „halzsfros atyafiságot”, zár el bennünket a dicső szkíta, hun ősoktól. Irigységből s azért, hogy még jobban megalázzon bennünket amúgy is nehéz sorsunkban. (Érveik között bizonyítékokként sorolták: Sajnovics nem volt magyar, Budenz sült-német, a finnugristák jelentős hányada zsidó stb. Ők valamennyien – állítják, írják „az ősmagyarok vérbeli sarjai” – idegen hatalmak bérencei!)

Ez a mentalitás azonban nem sajátos magyar jelenség, betegség, lelki baj. Kelet-Közép-Európa legtöbb kis népe, nemzete hasonlóképp tévelyeg a múltban, s vél ott megtalálni eposzi hősöket, ősoket, valamikori saját (lehetőség szerint hatalmas) birodalmakat.

Ha a hivatalos politika is enged a veszélyes márnak, álomnak (már pedig enged!), az egész földkerekség Balkánná válhat, bármely piciny közösség hirtelen és erőszakosan jogot formálhat önálló államiságra, területre.

Magyarországon főként a romantika megjelenésekor uralkodtak el a délibábos elméletek, s a valódi tudomány mindig is nehezen birkózott meg a széles tömegek szimpátiáját, vonzalmát is elnyerő hamis tanításokkal. – Sikertelen azonban kiszorítani az iskolai tananyagból, az egyetemekről, az MTA falai közül; s hosszú időn át józannak, mértéktartónak bizonyult – ebben a vonatkozásban – a könyvkiadás, a sajtó és a rádió is. Így volt ez még az ún. „szocialista periódusban” is, amiről kevés jót lehet mondani, az azonban tény: a sajátján túl nem tűrte meg a más áltudományok térhódítását. A nyolcvanas évek végén – a rendszerváltás kezdetétől – azonban valóságos gátszakadás történt, az élet számos területén. Kis túlzással talán így is lehet mondani: a szabadsággal együtt az anarchia jelentkezett, a mértéktartást felváltotta a „mindent szabad” szemlélet, magatartás. Magyarországot (is) valósággal ellepték például az ún. természetgyógyászok, csodatevők és egyéb csodabogarak (Kínától Ukrajnái,

Vietnámtól a Tatár földig). A csillagászat teljesen háttérbe szorul az asztrológia mögött, művelt körökben tárgyalnak esteiken át Nostradamus jóslatairól.

És ami bennünket érint: az őstörténetet és a nyelvészetet illetően maradék hivatalos könyvkiadásunk egyre kevesebb valódi tudományos mű publikálására vállalkozik, a magánkiadók viszont szinte onyják az áltudományosnak is aligha nevezhető sajtótermékeket, füzeteket, brosrákat. Szinte nincs is olyan ókori vagy jelenlegi nyelv, amellyel ne hoznák rokonságba a magyart, vagy amelyet ne a magyarból eredeztetnének a „szerzők”. Diplomájuk mibenlétét nem is érdemes firtatni, de többnyire nem filológusok. Vannak hazai lapok, folyóiratok, amelyek szintén oldalakon át öntik, árasztják a félrevezető tanokat, fejtegetéseket. A hangnemről, a stílusról beszélni sem érdemes, az agresszivitás, a durvaság, a rágalmazás hangzavarában nem lehet (de nem is érdemes!) kiigazodni.

De mit tesz a szakma, mit csinálnak a tudomány képviselői? Természetes érzékelik a veszélyt, de a zavaros áradat ellen hiába próbálnának meg fellépni. Olyan szellemes, helyreigazító s egyben harcos cikkek közzétételére, amilyeneket évtizedekkel ezelőtt Zsirai Miklós vagy Hajdú Péter írt, nem is lehetne fórumot találni. (Annak idején az ő írásaik sem napilapokban jelentek meg, sajnos.) A szakemberek száma túlságosan kicsiny, idejük és energiájuk is kevés az ostobaság és a blödség elleni küzdelemre.

Most tehát csak regisztrálni lehet (lehetne, kellene) a tényeket, s voltaképpen csak az egyetemi képzésben, az iskolák falai között kell (lehet) felvállalni a harcot, a tévedések kiigazítását. Ezeken a helyeken azonban határozottan, keményen, nagyon felkészülten, vitaképesen és ütőállón.

Mindenképp várni kell egyéb vonatkozásban (nem lehet megmondani, meddig) a szennyes áradat visszahúzóására, a hangoskodók elcsitulására, a fanatizált és politikailag is motivált média józanodására, a nyugalom beköszönésére. Addig viszont tegyük a dolgunkat, műveljük a tudományt, hogy saját magunkhoz és a kor valódi igényeihez mérve is fenn- és szinten maradjunk.

A magyar ősköltészet (kb. Kr. e. 2000 – kb. Kr. u. 1000)
Új Magyar Irodalmi Lexikon (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994)

A magyar irodalom leghosszabb, legkevésbé föltárható korszaka, amelyből egyetlen hiteles szó, szöveg sem maradt fenn. Ez az orális jellegű költészet csak az utókor már írásban rögzített szövegeiből és folklórjából föltételelesen és mozaikjelleggel építhető újra. Ez a körülmény a magyar ősköltészet megítélésében egymástól eltérő, sőt egymással vitázó véleményekre vezetett. Toldy Ferenc főként a krónikák hun-szittyia utalásaiból alkotta meg, Riedl Frigyes a nem létező magyar „összövegek” helyébe a 19. században feljegyzett obi-ugor énekeket iktatta be; Horváth János mint íratlan költészetet kizárta az irodalom köréből. E végletes nézeteknek sok változatuk van, ezeket a néprajz, folklór, mitológia, régészet, írástörténet, nyelvészet, verstan, irodalomelmélet szempontjai határozzák meg. Az ősköltészet létezése azonban kétségtelen, és az a kereszténységet fölvevő magyar nép irodalmának a szóbeliségen alapuló gyökereit, sőt mintáit is jelentette.

A magyar nép és vele az önálló magyar nyelv mint az irodalom hordozója mintegy 3000 évesnek tekinthető. Ebből az időszakból csak a harmadik harmad irodalma mondható ismeretesnek. Fordulatokban, kapcsolatokban roppant gazdag lehetett az előző mintegy kétezer év, amelyről főként a nyelv őriz hiteles adatokat. Ezeket az „ősi keleti”, iráni, türk, kaukázusi és egyéb hatásokat azonban a jövevényszavak alapján pontos időhöz és etnikumhoz nehezen lehet kapcsolni. A magyar ősköltészeiről csak feltevések, de a korábbiaktól némiképpen eltérően értelmezett formai (műfaji, verstani, nyelvi) és tartalmi szempontok fogalmazhatók meg, amelyeket csak kevés, főként közvetett (s ezért vitatható) tény támaszt alá:

1. Új forrásokként is értékelhetők az 1980-as években előkerült rovásírási emlékek (például a szarvasi tűtartó felírata), amelyek helyes olvasata máig vita tárgya.

2. A legkorábbi (főleg szórvány) magyar nyelvemlékek eddig alig méltatott verstani és stílári tanulságai (például a „Tihanyi alapítólevél” hodu utu rea szavainak élő véghangzói és analitikus szerkesztésmódja).

3. A magyar nyelv ugor rétege (szókincse, nyelvtana), amelynek új vizsgálata rámutathat az ősköltészet formai elemeire (például a halálnak halálával halsz-féle figura etymologicák, a vogul öt ujjú ujjas kezdeddel-szerű alakzatok).

4. Az obi-ugor (majd a többi nyelvrokon nép) folklórjának, mitológiájának, népzenejének vizsgálata is felszínre hozhat még néhány észrevétlenül maradt elemet (például hangsúlyviszonyokat a szótagszerkezet kérdéséről; nincs lezárva a Kalevala kapcsán az alliteráció eredetiségének vitája sem).

5. A török, mongol, iráni, kaukázusi népek archaikus folklórszövegei (például a csuvas népdalok strofászerkezete, a pentatónia, az orchoni föliratok) is rejthetnek tanulságokat a magyar ősköltészet számára.

6. A magyar néprajznak, folklórnak és mitológiának bizonyos motívumain (tetejettlen fa, fejbenezés, álmából ébredő hős) is töprenghetünk.

7. A régi magyar irodalom (krónikák, legendák, énekek sőt oklevelek) szövegeit szavanként és összefüggéseik rendszerében való újragondolását (például Anonymusnak a szóbeliségre utaló megjegyzéseit, a hun-magyar folyamatosságra vonatkozó utalásokat) sem mellőzhetjük. Különleges értéket képvisel Botond és Lehel kerekded története (eredetileg hősi énekek is lehettek), valamint Gellért püspöknek a munkadalra (?) fölfigyelő megjegyzése.

8. Elvégzendő csaknem 700 ősi töszavunk (például a reg, szer, had, szeg) jelentéstani elemzése. Régi személyneveink vizsgálata (például Nyék, Álmos, Árpád) is még számos fölfedezést ígér.

9. A társadalmi rétegződést figyelembe véve a vezérek, harcosok, vadászok mellett fontos személyek lehettek a varázslók-orvosok-papok és (esetenként a velük azonos) énekes-mulattató-előadó művészek.

10. Az előadás fontos eszközei lehettek a hangszerek, a varázslásra is szolgáló dob, a síp (a csángó süvöltő) és valamiféle pengető-vonós hangszer is (vö. síppal, dobbal, nádi hegedűvel, dobszerda).

11. Tagadhatatlan a sokjelentésű indulatszavak serkentő, cselekvésre készítő szerepe (csatakiáltások, táncszavak). A lapp „jojkák” szövege többnyire ebből a szófajból áll.

12. Szinte minden finnugor nyelvben akadnak ma már megfejtethetlen szavak, sorok, amelyek egyaránt lehettek varázsszövegek, áldások, átkok – talán rejtvények is (például három veréb hat szemmel). Ide tartoznak a gyermekmondókák is (például az „Antantémusz...” kezdetű).

13. A népnevek és a földrajzi nevek vizsgálata is járhat még tanulságokkal (például a magyar-magyar-magyar vagy a manysi, mos újabb megfigyelt kísérletei, és az Ural, Etel, Levedia nevek). E csoportok csak szemelvények a témakör vizsgálatakor számba vehető különféle törmelékanyagból, amelynek értelmezése az őstörténet mellett az irodalomtudomány feladata is.

Bizonyos, hogy differenciálatlan alapszövegekből a honfoglalás korára kialakulhattak a főbb műnemek: a kötetlen és kötött rímű líra (vö. a vogul lóáldozati imát, archaikus népi imáink némely sorát, a siratók szövegeit, dalmát stb.), a prózai mesék, mondák, legendák, amelyeket esetleg énekes forma előzhetett meg (erre utalhat Kerekes Izsák balladája).

A vadászattal, harccal, vallással összefüggő szertartások a drámai műfaj előzményeinek tekinthetők (vérszerződés, győzelemünnp, lóáldozat, lakodalom, temetés). Valamennyiben fontos szerepe lehetett a dallamnak (deklamálásnak), a mozgásnak (táncnak, hajlongásnak). Létrejöttét, előadását befolyásolta a rögtönzés, amely függött az előadók tehetségéről, ihletettségéről, a közönség összetételéről, hangulatától. Mindez az ösköltészet nagyfokú változottságát is jelenti.

Végül újragondolandó a „naïv eposz” kérdése (Arany János), hiszen nem zárható ki, hogy az énekelt elbeszélő versek füzéréből terjedelmesebb, koncepciózus epikum keletkezett a múlt valamelyik nagy személyiségéről, harcairól, tetteiről, jelleméről, mondásairól. A népszerűsödő hagyományok közt lehetett (örökségként, de az uralkodói rétegből származó „sugallatként” is) a hun-magyar rokonság tudata, ezen belül a közösnek vélt eseményekre, szereplőkre vonatkozó ismeretek költőiesített változata is. Beemelődhetett a költészet körébe az ősök, az ősi totemek (védő szellemek, szent állatokra) való emlékezés: különösen fontos volt az ugor népek életében a ló (táltoscsikó), de a szarvas is (csodaszarvas, szarvas gyertyaagancsokkal). Az ösköltészetnek a pogány hívilághoz, szokásrendhez fűződő része a ma már csak töredékeiben élő, alig értelmezhető regölés, hejgetés is.

A magyar ösköltészet modern rekonstrukciós kísérletei részben a korhoz és nagy költői személyiségekhez (Vörösmarty, Arany) kapcsolódó remekművek, részben és többnyire az obi-ugor, hun-szittyá és egyéb őstörténetinek vélt elemekből összeörvözött, kevés esztétikai érdekléssel bíró kompilációk (például Sebestyén Gyula Gesta Hungarorum). Léteznek bizonytalan feltételezésekre

támaszkodó, dilettánsnak nyilvánítható őstörténeti koncepciók (sumér–magyar rokonság) is.

Irodalom:

- TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története, 1–2.* Pest, 1851
- ARANY János: *Naiv eposzunk.* Szépirodalmi F, 1860
- KIS Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény.* 1891, 1894²
- RIEDL Frigyes: *A régi magyar irodalom története.* 1906
- KIRÁLY György: *A magyar ösköltészet.* 1921
- RÉTHEI PRIKKEL Marián: *A magyarság táncai.* 1924
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *A honfoglalás előtti magyar lírai költészetéről.* Magyarság, 1927
- HORVÁTH János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* 1931
- JAKUBOVICH Emil: *Honfoglaláskori hősi énekeink előadásmódjához.* MNy, 1931
- HONT Ferenc: *Az eltűnt magyar színjáték.* 1940
- BENKŐ Loránd: *Hogyan beszéltek a régi magyarok?* MNyr, 1950
- ITKONEN, Erki: *A finnugor nyelvek hangsúlyviszonyairól.* NyK, 1954
- KALLÓS Zoltán: *Hejgetés Moldvában.* NéprK, 1958
- ECSEDY Ildikó: *A középkori népi hangszerez zene nyomozása régi magyar személyneveinkben.* MNy, 1960
- BÁRCZI Géza: *A magyar nyelv életrajza.* 1963
- LAKÓ György – RÉDEI Károly [szerk.]: *A magyar szókészlet finnugor elemei, 1–3.* 1967–1978
- KÉPES Géza: *Napfélt és éjfélt.* 1972
- DIÓSZEGI Vilmos: *A pogány magyarok hitvilága.* 1973
- DÖMÖTÖR Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága.* 1973
- GYÖRFFY György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* 1975
- PAIS Dezső: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből.* 1975
- ERDÉLYI Zsuzsa: *Hegyet hágék, lőtőt lépék.* 1976
- KÉPES Géza: *Az idő körvonalai.* 1976
- WEÖRES Sándor: *Három veréb hat szemmel.* 1977
- POLNER Zoltán: *Föld szülte táját.* Szeged, 1978
- HONTI László: *Az ugor nyelvek jellemző vonásai.* NyK, 1979
- HONTI László: *Magyar őstörténet több tudomány szemszögéből.* MTud, 1980, 1990
- KECSKÉS András: *A vers hangzásvilága.* 1981

- MÉSZÖLY Gedeon: *Népünk és nyelvünk*. 1982
- Finnugor–szamojéd regék és mondák*, 1–2. 1984
- VARGYAS Lajos: *Keleti hagyomány – nyugati kultúra*. 1984
- LIGETI Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. 1986
- VÉKONY Gábor: *Későnépvándorláskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében*. 1987
- DOMOKOS Péter: *Szkitiától Lappóniáig*. 1990
- RÓNA-TAS András: *Die Inschrift des Nadelbehälters von Szarvas*. Ural–Altaische Jahrbücher, 1990
- BENKŐ Loránd: *Ómagyar szólás nyomai Anonymusnál*. MNy, 1996
- KLIMA László: *Székeltek az ország szegélyén*. Előadás a Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak Konferenciáján. Pécs, 1996. szept. (Megjelenés előtt)
- NYIRKOS István: *Egy adalék a szóhasadáshoz (Finnugor eredetű-e makk szavunk?)*
In: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged, 1996: 253–256.

1990–1992

Tartalomjegyzék

Aperitif (Áfonyapálinka helyett)	3
<i>Magyar ízek – magyar ételek</i>	<i>5</i>
Az uralisztikai stúdlumok 1960–1990	
(A kisebb uráli irodalmakról és kutatásukról a Kongresszusok kapcsán)	11
Nacionalizmus vagy létmegőrzés?	
(Nyelv és kultúra a finnugor népek mai küzdelmeiben)	25
A kisebb finnugor népek irodalomtörténetei	39
Ismét a finnugor eposzokról	45
<i>A dilettantizmus térhódítása napjainkban Magyarországon</i>	<i>51</i>
<i>A magyar ősköltészet (kb. Kr. e. 2000 – kb. Kr. u. 1000)</i>	<i>54</i>

BUDAPESTI FINNUGOR FÜZETEK

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Finnugor Tanszéke
és a Numi-Tórem Finnugor Alapítvány tudományos kiadványsorozata

*

A sorozat eddig megjelent füzetei:

1. EUGEN HELIMSZKIJ: *A szamojéd népek vázlatos története*. Fordította: KATONA ERZSÉBET. Budapest 1996. 27 oldal.
2. KSZENOFONT SZANUKOV: *A cseremiszek múltja, jelene, jövője*. Fordította, jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: KEMÉNY ATTILA. Budapest 1996. 27 oldal.
3. IVAN ANDREJEVICS JEFIMOV: *Mordvinok. A túlélés és az újjászületés útjai*. Fordította: KATONA ERZSÉBET. Budapest 1996. 31 oldal.
4. DOMOKOS PÉTER: *Négy tanulmány (három ráadással)*. Budapest 1996. 59 oldal.

*

Előkészületben:

5. JANURIK TAMÁS: *Az észti nyelv alapjai (oktatási segédanyag)*. Budapest 1996.

Tiszelt Barátunk!

Amint bizonyára Ön előtt is ismert, a magyarság legközelebbi nyelvrokonai a finnugor népek. Rokon népeink életéről, múltjáról, politikai és gazdasági kilátásairól azonban kevés információ jut el hazánkba. Sokan hallottak már a *manysi* és a *hanti* népről, tudják, hogy ők a magyarok legközvetlenebb rokonai. Azt azonban már kevesebben tudják, hogy ezek a pár ezres lélekszámúra fogyott népek esetleg létezésük utolsó óráit élik. Területükre hatalmas kőolajipar települt, pusztítva az őslakosoknak élelmet adó erdőket, szennyezve a korábban halban oly gazdag folyókat. Más jellegű, de hasonló horderejű problémákkal küzd az Oroszországban élő többi finnugor nép is. Fokozottan érinti őket Oroszország politikai és gazdasági válsága. A *komik*, *udmurtok*, *marik*, *mordvinok* legfontosabb feladata, hogy autonóm köztársaságaikban népük és nemzeti kultúrájuk számára kivívják az orosz népességgel, az orosz kultúrával egyenlő jogokat, egyenlő bánásmódot. Gazdasági téren meg kell oldaniuk például a hadiüzemek átszervezését, a mezőgazdaság hatékonyabbá tételét. Egyes kisebb baltikumi finnugor népek pedig, amelyeknek még a neve sem igen ismert hazánkban, már az utolsó utáni pillanatban vannak. A vepszék mintegy nyolcezer főt számláló népének szinte újra kell tanulnia nyelvét, kultúráját. Még náluk is kevesebben vannak azonban az inkerik és a lívek. A lív nyelvet már csak egy kb. ötven fős nagycsalád beszéli.

A finnugorság vezető ereje kétségtelenül az önálló államisággal rendelkező finn, észt és magyar nép. Oroszország finnugor népei tőlünk várják a segítséget. A régi gazdasági kapcsolatok újraélesztésével jelentős szerepet játszhatnak a magyarok is a térség fejlődésében. Kulturális téren, a nemzeti kultúra ápolásában, az anyanyelvi oktatás fejlesztésében nyelvrokonaink számára kiemelkedő jelentőségűek az ezeréves államisággal és nemzeti kultúrával rendelkező magyarok tapasztalatai. Az oroszországi finnugor népek sorsát, problémáit jól ismerő tudósok, egyetemi oktatók segítő szándékkal létrehozták a Numi-Tórem Finnugor Alapítványt. Az Alapítvány célja a kis finnugor népek nemzeti öntudatra ébredésének támogatása, nyelvrokonaink fellendülő finnugrisztikai oktató és kutató tevékenységének segítése, valamint a finnugor népek és nyelvek oktatásának és kutatásának támogatása hazánkban.

Ha egyetért ezekkel a célokkal, kérjük, támogassa a Numi-Tórem Finnugor Alapítványt. Az APEH határozata értelmében alapítványunk támogatóinak adó-alapcsökkentési kedvezményre jogosító igazolást adhatunk ki. Az alapítvány bankszámláját a Magyar Hitel Bank kezeli, száma:

10200830-323 18760

Devizaszámlánk száma:

323-30009

Köszönjük, hogy tájékoztatónkat figyelmesen elolvasta. Ha alapítványunk támogatása mellett dönt, bizonyos lehet benne, hogy hasznos és jó ügyet szolgál. Támogatóinknak reklámlehetőséget tudunk biztosítani szakmai kiadványainkban, a szponzorok segítségével megvalósított rendezvényeinken.

Segítségét előre is köszönik az Alapítók.